

Bogucki, Ambroży

Strenuus jako tytuł polskich rycerzy pasowanych (XIII-XV w.)

Przegląd Historyczny 77/4, 625-648

1986

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

AMBROŻY BOGUCKI

Strenuus jako tytuł polskich rycerzy pasowanych (XIII-XV w.)

I

We wcześniejszym średniowieczu na rycerzy pasowani byli w Europie zachodniej członkowie warstwy rycerskiej bezpośrednio po osiągnięciu pełnoletności i zdolności do konnej służby wojskowej. W ciągu XIII w. liczba rycerzy pasowanych zaczęła się zmniejszać. W XIV i XV w. pas rycerski i związany z nim tytuł (łac. *miles*, niem. *Ritter* itp.) otrzymywali tylko nieliczni feudałowie świeccy, i to często dopiero w starszym wieku. Pozostali mężczyźni z tej warstwy uważani byli za giermków. Także na ziemiach polskich godność rycerza pasowanego posiadali w późniejszym średniowieczu tylko niektórzy przedstawiciele szlachty¹.

Źródła śląskie XIV w. wyraźnie odróżniają dwie grupy hierarchiczne rycerstwa. Na listach świadków pierwsze miejsca zajmują rycerze pasowani (*militēs*), a za nimi wymieniani są giermkowie (*clientes*, *famuli*, *armigeri*, *domicelli*). Z tytułem *miles* często połączony jest przymiotnik *strenuus* (niem. *strengin Ritter*, *gestrengter Ritter*)². Jako *strenui* są

¹ A. Bogucki, *Termin miles w źródłach śląskich XIII i XIV w.*, [w:] *Spółceństwo Polski średniowiecznej t. I*, pod red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1981, s. 224 nn., 232 nn., 241 nn., 253 nn.

W artykule stosuję następujące skróty: *Acta cap.* — *Acta capitulorum iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, wyd. B. Ulanowski, (1902); *AGZ* — *Akta grodzkie i ziemskie... z Archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie (1868—)*; *Dok. s. krak.* — *Dokumenty sądu ziemskiego krakowskiego 1302—1453*, opr. Z. Perzanowski (1971); *IMT* — *Iura Masoviae terrestria*, opr. J. Sawicki (1972); *KDMK* — *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, wyd. F. Piekosiński, (1879—1882); *Ks. Brzes.* — *Księgi sądowe brzesko-kujawskie 1418—1424*, opr. J. Kochanowski, [w:] *Teki A. Pawińskiego t. VII (1905)*; *Ks. Czer.* — *Księga ziemi czerskiej 1404—1425*, wyd. T. J. Lubomirski, (1879); *Ks. Łęcz.* I—II — *Księgi sądowe łęczycyckie od 1385—1419*, [w:] *Teki A. Pawińskiego t. III (cz. I) i t. IV (cz. II) (1897)*; *Ks. Płoń.* — *Księga ziemska płońska 1400—1417*, wyd. M. Handelsman, (1920); *Ks. Pozn.* — *Księga ziemska poznańska 1400—1407*, wyd. K. Kaczmarczyk i K. Rzycki, (1960); *Ks. Zakr.* I—II — *Księga ziemska zakroczymska pierwsza 1423—1427*, wyd. A. Rybarski, (1920); *Księga ziemska zakroczymska druga 1434—1437*, wyd. K. Tymieniecki, (1920); *Leksz.* — J. Lekszycycki, *Die ältesten grosspölnischen Grodbücher (1887—1889)*; *Reg.* — *Regesten zur schlesischen Geschichte*, CDSil. t. XXIX i XXX; *SPPP* — *Starodawne prawa polskiego pomniki (1856)*; *WRS* — *Wielkopolskie rotty sądowe XIV—XV w.*, opr. H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz (1959—); *Zap. Sand.* — *Zapiski sądowe województwa sandomierskiego*, wyd. F. Piekosiński, [w:] „Archiwum Komisji Prawniczej AU” t. VIII (1970); *Zap. Warsz.* — *Zapiski i rotty polskie XV—XVI w. z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej*, wyd. W. Kuraszkiewicz i A. Wolff (1950); *ZDMłp.* — *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś (1962—). (Pomijam skróty powszechnie znane: CDSil., KDKK, KDMaz. Koch., KDMaz. Lub., KDMłp., KDPol., KDryn., KDWłkp., Lites, Mog., MPH).

² *Księga henrykowska*, wyd. R. Grodecki, Poznań 1949, s. 363 (1310 r.): *strenuo militi domino Nicolao de Munsterberch nostro iudici curie*; zob. także

jednak określani w źródłach śląskich XIV w. także giermkowie. W dokumencie burgrabiego kłodzkiego z 1342 r. wymienieni są dwaj *strenui famuli*³. W 1339 r. występują *die gestrengten Männer Andreas Radak, Ritter, u. s. Sohn Franczko*⁴, a świadkami w dyplomie z 1340 r. są *die gestrengten Herren: Ritter Mulich v. Rydeburg, Otto v. Borsnitz, Joh. Crik v. Rydeburg, Jesco v. Smolcz, Henczko v. Scwarczorn, Heynemann Gallicus u. Luthco v. Culpe*⁵. Spośród feudałów wzmiankowanych w 1339 i 1340 r. rycerzami pasowanymi byli tylko Andrzej Radak i Mulich Rydeburg⁶. Pozostałe osoby były giermkami. Do niższej kategorii świadków zaliczeni są: Otto Borsnic w 1339 i 1346 r.⁷, a Jesko Smolcz i Lutko Kulpe w 1340 i 1341 r.⁸ Określeniami *gestrengte Männer, gestrengte Herren* (w oryginałach łacińskich zapewne *strenui viri, strenui domini*) objęci są w obu dyplomach także giermkowie. O godności rycerza pasowanego świadczy więc w źródłach śląskich rzeczownik *miles*, a nie przymiotnik *strenuus*.

W polskich źródłach pozaśląskich rzadko spotykamy tak wyraźny podział na rycerzy pasowanych i giermków. Termin *miles* używany był w Królestwie Polskim i na Mazowszu nie tylko jako tytuł rycerza pasowanego, lecz także jako określenie przynależności do rycerstwa-szlachty. Dlatego też badanie znaczenia wyrazu *strenuus* w tej części Polski jest znacznie trudniejsze, niż na Śląsku. Kazimierz Tymieniecki sądził, że rycerza pasowanego oznaczał w źródłach polskich prawdopodobnie *miles* z dodatkiem *strenuus*; jako *strenui milites* występują bowiem tylko nieliczne osoby spośród ogółu szlachty⁹. Janusz Bieniak uważa za wyróżnik tej godności w polskich źródłach pozaśląskich nie rzeczownik *miles*, lecz przymiotnik *cinctus* lub *strenuus*. Stwierdza on, że *miles cinctus* nie budzi w tym względzie wątpliwości, natomiast związek tytułu *strenuus miles* z pasem rycerskim należy jeszcze sprawdzić¹⁰. Próba spełnienia tego postulatu jest celem niniejszego artykułu.

Wyraz *strenuus* był w XIII—XV w. jednym z predykatów, tj. przymiotników określających pozycję społeczną danej osoby. W łacinie potocznej znaczył on tyle, co dzielny, mężny. W źródłach średniowiecznych predykaty umieszczane są albo bezpośrednio przed imieniem, albo są połączone z jakimś rzeczownikiem (np. *vir, miles, dominus*). Znaczenie terminu *strenuus* można ustalić przez zbadanie jego stosunku do innych predykatów. W późniejszym średniowieczu każdy stan miał odrębne

CDSil. t. X, nr 150 (1334 r.); tamże, nr 288 (1394 r.); CDSil. t. IV, nr 43 (1372 r.); CDSil. t. II, s. 168 n. (1375 r.); tamże, s. 32 (1385 r.); CDSil. t. I, nr 89 (1415 r.). Wyraz *gestrengter* jest odpowiednikiem terminu *strenuus* w regesście dokumentu z 1334 r. (Reg. 5332).

³ Reg. 6798.

⁴ Reg. 6204.

⁵ Reg. 6419.

⁶ Do rycerzy pasowanych zaliczany jest Andrzej Radak od 1336 r. (Reg. 5582, 5640, 5654, 5656 itd.), a Mulich Rydeburg od 1338 r. (Reg. 6037, 6226, 6255 itd.).

⁷ Reg. 6368; *Regesty Śląskie 1343—1348 t. I*, pod red. W. Korty, Wrocław 1975, nr 486.

⁸ Reg. 6442, 6466a, 6475, 6480; CDSil. t. IV, nr 14.

⁹ K. Tymieniecki, *Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*, Warszawa 1921, s. 205.

¹⁰ J. Bieniak, *Milites w procesie polsko-krzyżackim z 1339 r.*, PH t. LXXV, 1984, z. 3, s. 503.

predykaty. Duchowny był w zależności od rangi *reverendissimus*, *reverendus*, *venerabilis*, *honorabilis*, *discretus*; mieszczanin — *providus*, *famosus* etc.; chłop — *laboriosus*¹¹.

Okolo połowy XV w. została ostatecznie ustalona hierarchia trzech predykatów szlacheckich: wielmożny (*magnificus*), urodzony (*generosus*) i szlachetny (*nobilis*). Przetrwiała ona do XVIII w. Tytuły te w polskim brzmieniu są znane od XV w.¹² „Wielmożnymi” byli zwykle tytułowani wojewodowie, kasztelanowie więksi¹³ oraz najwyżsi urzędnicy centralni (marszałek wielki, kanclerz, podskarbi); „urodzonymi” — kasztelanowie mniejsi, starostowie oraz inni urzędnicy ziemscy i nadworni; „szlachetnymi” — szlachta bez urzędów. Wyższe stopnie w tej hierarchii zależały więc od piastowania urzędów. Przykładami stosowania predykatów mogą być dokumenty sądu ziemskiego lwowskiego z 1469 r. i księcia mazowieckiego Konrada III z 1476 r. Pierwszy z nich został wystawiony w obecności Grzegorza arcybiskupa lwowskiego oraz *magnificis*, *venerabili* et *generosis dominis Stanislawo de Ostrorog Calyszyensi*, *Stanislawo de Chotecz Russie palatinis*, *Iohanne de Rythwany generali marschalco*, *Alberto de Zychlin vicecancellario Regni Polonie*, *Dobeslao de Vischnycze Lublinski*, *Dobeslao de Zyrawicza Premisliensi castellanis*, *Raphaele de Jaroslaw Leopoliensi*, *Paulo Iaszyszensky Cheimensi et Belzensi capitaneis*, *Georgio Strumilo succemarrario*, *Iohanne Swynka de Pomorzany vexillifero*, *Iohanne Chodorowsky dapifero*, *Iohanne Culykowsky subdapifero*, *Iacobo Romanowsky subpincerna Leopoliensibus et aliis*¹⁴. Wielmożni od urodzonych są tu oddzieleni przez jednego duchownego (*venerabilis* w liczbie pojedynczej); był nim oczywiście podkanclerzy koronny. Tytuł „wielmożny” mają więc w tym dokumencie dwaj wojewodowie i marszałek wielki koronny, a tytuł „urodzony” — kasztelanowie, starostowie, podkomorzy, chorąży, stolnik, podstoli i podczaszcy. Dyplom księcia Konrada z 1476 r. zwalnia niektóre dobra w powiatach liwskim i czerskim od służebności stawiania i naprawiania zamków. Są w nim wymienione dwie osoby z tytułem *magnificus* — wojewoda mazowiecki i kasztelan (większy) czerski; 14 osób z tytułem *generosus* — kasztelan (mniejszy) liwski, sędzia, chorążowie, podkomorzowie, stolnik, podsędek, podczaszowie, marszałek dworu, krajczy i kuchmistrz książęcy; sto kilkadziesiąt osób bez urzędu z tytułem *nobilis*¹⁵. Spotykamy jednak już w XV w. odstępstwa od tych reguł. Z predykatem *magnificus* występują dość często kasztela-

¹¹ Por. W. Dworzaczek, *Genealogia*, Warszawa 1959, s. 29 nn.

¹² WRS t. II, nr 1062 (1436 r.): *nobilis Johannis de Brudzewo* — *ślachetnemu Janowi Brudzewskiemu*; tamże, nr 1268 (1444 r.): *nobilis Laurencii de Naderszicze* — *ślachetnemu Wawrzyńcowi z Nadarzyce*; Zap. Warsz., nr 1521 (1481 r.): *slachethna Katarzina szona nyegdy wrodzonego Andrzeza szadzego ploczskyeego sz Golkowa*; tamże, nr 1523 (1482 r.): *Vyelmożny Pyotr sz Prasmowa castellan liwsky*.

¹³ Podział kasztelanów na większych i mniejszych został ostatecznie ustalony w 1569 r.; por. *Chronologia polska*, pod red. B. Włodarskiego, Warszawa 1957, s. 476. Jednak już w XIII w. kasztelanowie grodów stołecznych mieli wyższą rangę niż inni kasztelanowie; zob. J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII w.*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej* t. II, pod red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1982, s. 19. Por. też A. Gąsiorowski, *Starszeństwo urzędów w Polsce późnośredniowiecznej*, RH r. XXXV, 1969, s. 39.

¹⁴ AGZ t. VI, nr 80.

¹⁵ KDMaz. Lub., nr 236.

nowie mniejsi¹⁶, rzadziej inni urzędnicy¹⁷. Tytuł *generosus* noszą też niekiedy synowie dygnitarzy i inni zamożni szlachcice nie piastujący urzędów¹⁸.

Predykaty występują już w źródłach polskich XII w. Obdarzani byli nimi wtedy biskupi (*venerabilis*)¹⁹ i książęta (*serenissimus, illustris, inclitus*)²⁰. W XIII i XIV w. najczęściej spotykanym predykatem rycerskim był wyraz *nobilis (vir)*²¹. Był on używany jako przymiotnik i rzeczownik. W późniejszym średniowieczu polskim synonimem rzeczownika *nobilis* był „szlachcic”, a przymiotnika — „szlachetny”; nie wiemy jednak, czy oba te polskie wyrazy istniały już w XIII w. Hierarchia predykatów nie była jeszcze wtedy ustalona. Z tytułem *nobilis* występuje nie tylko rycerstwo, lecz także książęta²² i mieszczanie²³, z tytułem *illustris* nie tylko książęta, lecz także możnowładcy²⁴, z tytułem *reverendissimus* nie tylko biskupi, lecz także książęta²⁵. W końcu XIII w. zaczyna się pojawiać mieszczański predykat *providus*²⁶, który jednak jest używany niekiedy jako tytuł dostojników ze stanu rycerskiego²⁷. Przymiotnik *magnificus* był w XIII i XIV w. najczęściej tytułem książąt i królów²⁸. Rzadziej jako *magnifici* określani są w źródłach XIV w. świeccy dostojnicy królewscy²⁹. Częściej występują oni z tym predykatem od początku XV w., ale jeszcze wtedy nawet wojewodowie noszą niekiedy tytuł *nobilis*³⁰. Przez krótki okres na przełomie

¹⁶ Por. np. Dok. s. krak., nr 214 (1449 r.); SPPP t. II, nr 4033 (1471 r.); AGZ t. XVI, nr 860 (1472 r.); WRS t. I, nr 1570 (1434 r.); WRS t. II, nr 850 (1427 r.). Zob. także przyp. 168 i 172.

¹⁷ Por. np. Dok. s. krak., nr 228 (1453 r.); *magnificus dominus Muszilo de Buczacz Colomiensis et Sznathiensis capitaneus*; WRS t. IV, nr 887 (1424 r.): *magnifici viri domini Selidze subcamerarii Siradiensis*.

¹⁸ Por. przyp. 61, 62.

¹⁹ Por. np. KDWlkp. t. I, nr 3 (1065 r.): *venerabili patre Alexandro Plocensis ecclesie episcopo*.

²⁰ Por. np. KDKK t. I, nr 1 (1166 r.): *regnante in Polonia serenissimo duce Boleslao*; KDWlkp. t. I, nr 21 (1175 r.): *illustris condam principis Wladislai maximi ducis*; KDMaz. Koch., nr 123 (1187 r.): *incliti ducis Casimiri*.

²¹ Por. np. Mog., nr 2 (1222 r.): *vir nobilis Uislaus*; KDWlkp. t. I, nr 129 (1230 r.): *vir nobilis Bronissius comes*; KDMłp. t. II, nr 16 (1234 r.): *nobilis viri comitis Theodori Cracouiensis palatini*; KDPol. t. II, nr 507 (1356 r.): *nobili viro Petro de Brusina*.

²² Por. np. KDMaz. Lub., nr 18 (1250 r.): *nobilis viri Semouiti Dei gracia illustris ducis Mazouie*.

²³ Por. np. M. Bielińska, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII w.*, Wrocław 1967, nr 11 (1283 r.): *nobili viro Oblino cive et monethario Pisdrensi*.

²⁴ Por. np. KDPol. t. II, nr 14 (1233 r.): *uir illustris nomine Olto*.

²⁵ KDMłp. t. I, nr 3 (1192 r.): *reuerendissimus dux Kazimirus*.

²⁶ KDKK t. I, nr 87 (1286 r.): *virii providi ac discreti Priceconis advocati de Biton*.

²⁷ KDWlkp. t. II, nr 806 (1299 r.): *virii providis comitibus Zavissa palatino Syradiensi* —.

²⁸ Por. np. KDMłp. t. II, nr 487 (1280 r.): *magnifico domino Lestcone illustri duce Cracouie*; KDPol. t. III, nr 126 (1361 r.): *magnifici principis domini Regis Polonie*. Zob. także KDMaz. Lub., nr 39 (1289 r.); KDWlkp. t. I, nr 745 (1296 r.); KDPol. t. I, nr 114 (1348 r.).

²⁹ KDWlkp. t. II, nr 988 (1316 r.): *his magnificis et honorabilibus viris (starosta wielkopolski i wojewodowie)*; KDPol. t. III, nr 104 (1350 r.): *magnificus vir dominus Spythko castellanus Cracoviensis*; ZDMłp. cz. VIII, nr 2531 (1356 r.): *magnificis castellanis, pallatinis, camerariis* —; Mog., nr 94 (1382 r.): *magnificis et nobilibus viris dominis Ottone Sandomiriensi, Spytcone Cracoviensi palatinis* —.

³⁰ WRS t. V A, nr 334 (1430 r.): *nobilem dominum Mathiam de Labiszino palatinum Brzestensem*.

XIV i XV w. dostojnicy mają niekiedy tytuł *validus*³¹. Spośród trzech najtrwalszych predykatów szlacheckich najpóźniej pojawia się *generosus*. Pierwsza znana mi wzmianka z tym tytułem pochodzi z 1379 r.³², częściej zaczyna on występować jednak dopiero około połowy XV w.³³ „Urodzony” został prawdopodobnie zapożyczony z Czech, gdzie był on predykatem wyższej szlachty („panów”). W Polsce natomiast wyraz ten stał się — wbrew nazwie — tytułem przede wszystkim urzędniczym. Na przełomie XIV i XV w. częściej niż *generosus* używany był termin *generosa* jako predykat szlachcianek polskich³⁴.

II

Pierwsze znane mi wzmianki o wyrazie *strenuus* jako składniku określeń feudalów polskich pochodzą z połowy XIII w. W dokumencie Konrada mazowieckiego z 1245 r. wymieniony jest *strenuus miles nomine Budizlaus*³⁵. Autentyczność tego dokumentu jest jednak wątpliwa. W 1252 r. Bolesław Wstydlawy nadał szereg przywilejów komesowi Klemensowi z Rulczy, wojewodzie krakowskiemu, który *nos de captivitate patrum nostri ducis Conradi liberauit — sicut fidelis miles et bellator strenuus*³⁶. Wyraz *strenuus* w tym tekście określa jednak zalety osobiste wojewody Klemensa, a nie jego pozycję społeczną; nie jest więc predykatem. Charakter taki ma *strenuus* dopiero w dokumentach wielkopolskich z końca XIII w. W 1284 r. Przemysław II zatwierdził nadanie wsi Chełmno na rzecz arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, które uczynił *honorabilis kmeto noster et miles strenuus, comes Berwoldus venator Kalisiensi et pincerna Lendensis*³⁷. W dyplomie arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba Świnki z 1289 r. wymieniony jest *strenuus vir dominus Nicolaus palatinus Calisiensis, heres de Kobylino* określony w tym przekazie także jako *strenuus miles*³⁸. Dokument Władysława Łokietka z 1308 r. został wystawiony w obecności *comite Stanislao palatino nostro Cuyaviensi, strenuo milite Kyelczone, domino Stanislao preposito Crusvyciensi*³⁹. W 1311 r. Mikołaj opat mogileński sprzedał wieś *nobili viro ac strenuo militi Michaeli, heredi de Cossonow et castellano in Quecissow*⁴⁰.

³¹ Por. np. KDMaz. Lub., nr 119 (1391 r.): *validus vir dominus Kristinus heres de Pijaszeczno marsalcus curie nostre* (Siemowita mazowieckiego); Dok. s. krak., nr 59 (1393 r.): *validum dominum Johannem palatinum Lanciensem*; KDMaz. Lub., nr 139 (1400 r.): *validus et strenuus miles dominus Prandota pincerna Ravensis, heres de Pobedna*; Ks. Pozn., nr 9 (1400 r.): *Validi domini Thomconis subpincerna Cracoviensis et capitanei Mayoris Polonie generalis*; Dok. s. krak., nr 161 (1424 r.): *validis hiis dominis* —.

³² Dok. s. krak., nr 19 (1379 r.): *generosa Anna de Wisnice, Stephani castellani Voinicensis vidua — generosum Joannem nepotem suum*; ZDMip. cz. VI, nr 1633 (1400 r.): *generosus, strenuus et nobilibus viris* —.

³³ Dok. s. krak., nr 183 (1437 r.); WRS t. I, nr 1591 (1438 r.); Acta cap. t. II, nr 1102 (1440 r.); ZDMip. cz. II, nr 581 (1441 r.) itd.

³⁴ Dok. s. krak., nr 43 (1388 r.): *generosa domina Cztana filia nobilis viri Clementis olim de Rawolowicze et uxor nobilis viri Lamberti de Stanislawicze*; tamże, nr 141 (1412 r.), 142 (1412 r.), 167 (1426 r.), 189 (1439 r.) itd. Zap. Sand., nr 457 (1408 r.); WRS t. I, nr 1049 (1420 r.), 1119 (1423 r.), 1163 (1424 r.) itd.

³⁵ KDMaz. Koch., nr 461.

³⁶ KDMip. t. II, nr 436.

³⁷ KDWLkp. t. I, nr 539.

³⁸ Tamże, nr 638.

³⁹ KDWLkp. t. II, nr 919. Zob. także tamże, nr 1010 (1319 r.).

⁴⁰ Tamże, nr 941.

Predykat *strenuus* zaczyna występować częściej w polskich źródłach pozaśląskich od lat czterdziestych XIV w.⁴¹ W drugiej połowie XIV w. i w pierwszych dziesięcioleciach XV w. należy on obok wyrazu *nobilis* do najczęściej używanych predykatów szlacheckich. Niektóre osoby noszą jednocześnie lub na przemian oba te tytuły. Porównajmy np. określenia Rafała z Tarnowa w dwóch dokumentach: z 1361 r. — *nobili viro strenuoque militi Raphaeli subcamerario Sandomiriensi* i z 1364 r. — *nobili viro domino Raphaeli subcamerario Sandomiriensi et heredi de Tarnow*⁴². We wcześniejszej wzmiance ma on oba predykaty, a w późniejszej tylko tytuł *nobilis*. W dyplomie Każka księcia dobrzyńskiego z 1371 r. podkreślone są zasługi *nobilis ac strenui militis nostri domini Stanislai heredis de Chroberz*⁴³. Wojśław z Chrostowa, podstoli brzeski, występuje od 1418 r. kilkakrotnie jako *strenuus*, w 1422 r. jako *nobilis*, a w 1423 r. ponownie jako *strenuus*⁴⁴. Termin *nobilis* był niewątpliwie predykatem ogólnoszlacheckim. Powstaje pytanie, czy także tytuł *strenuus* przysługiwał każdemu szlachcicowi.

W niektórych dokumentach świadkowie podzieleni są na dwie grupy hierarchiczne. Dyplom sądu ziemskiego sandomierskiego z 1378 r. został wystawiony *presentibus hys testibus: Ottone palatino et capitaneo Sandomiriensi, Petro castellano Lublinensi, Pacosio de Smigrod, Sangneo de Slupcza, Widzga de Ciszew strenuis militibus, Yacusio de Boduszow et aliis*⁴⁵. Podobny układ ma lista świadków w dokumencie tegoż sądu z 1386 r.: *presentibus hys nobilibus: Johanne palatino Sandomiriensi, Nicolao castellano Szaulichociensi, Sangneo de Conary, Vidzga de Vrzasow, dominis heredibus hoc strenuis, necnon Mathia cancellario Dobriensi, Jacobo camerario herede de Boduszow et aliis*⁴⁶. Na dwie grupy podzieleni są także świadkowie w dokumencie sądu ziemskiego krakowskiego z 1447 r. — *presentibus hiis testibus nobilibus: Wernerio de Bylesko, Raphaelie Roszen de Chanszna strenuis, Clemente de Thurza, Johanne de Moykowiecze, Nicolao Campyenzsky et aliis pluribus nobilibus fide dignis*⁴⁷. Świadkowie pierwszej grupy w dyplomie z 1378 r. określani są jako *strenui milites*, a w dyplomach z 1386 i 1447 r. jako *strenui*. Wszyscy świadkowie w tych przekazach należeli do szlachty. Dokument z 1447 r.

⁴¹ KDWlkp. t. II, nr 1273 (1348 r.); KDPol. t. I, nr 114 (1348 r.); ZDMłp. t. I, nr 57 (1349 r.); KDPol. t. II, nr 501 (1349 r.), nr 297 (1353 r.), nr 507 (1356 r.), nr 508 (1356 r.); KDPol. t. III, nr 116 (1356 r.); KDTyn. t. I, nr 76 (1356 r.); KDMłp. t. III, nr 715 (1357 r.); KDWlkp. t. III, nr 1402 (1359 r.); ZDMłp. t. I, nr 91 (1359 r.); KDMaz. Lub., nr 82 (1359 r.) itd.

⁴² KDPol. t. III, nr 126; KDTyn. t. I, nr 88.

⁴³ KDPol. t. II, nr 525.

⁴⁴ *Strenuus* — Ks. Brzes., nr 146 256, 1369, 1907, 2525, 2709, 2882; *nobilis* — tamże, nr 2528.

⁴⁵ ZDMłp. cz. IV, nr 1040.

⁴⁶ ZDMłp. cz. I, nr 182.

⁴⁷ Dok. s. krak., nr 208. Zamiast dwukropka za wyrazem *strenuis* postawiłem przecinek; predykat ten bowiem odnosi się niewątpliwie do osób wymienionych na dwóch pierwszych miejscach. Za taką interpretacją przemawia tytułatura w dokumentach z 1393 r. (przyp. 49) i z 1424 r. (przyp. 54). W dyplomie z 1378 r. (przyp. 45) za wyrażeniem *strenuis militibus* wymieniona jest tylko jedna osoba, wyrażenie to w liczbie mnogiej nie może więc jej dotyczyć. W dokumencie z 1386 r. (przyp. 46) wyraz *strenui* jest wyraźnie oddzielony od imion świadków drugiej grupy wyrazem *necnon*. Poza tym w dziesiątkach innych wzmianek osoby z tytułem *strenuus* mają wyższą pozycję społeczną, niż ludzie bez tegoż tytułu. Układ list świadków z 1378, 1386 i 1447 r. jest taki sam, jak w wielu dokumentach śląskich, w których tylko osoby wymienione na pierwszych miejscach mają tytuł *miles* (A, B — *milites*, C, D). Zob. także Dok. s. krak., nr 209 i 210 (1447 r.).

stwierdza to wyraźnie. Zaliczony do drugiej grupy świadków w 1378 i 1386 r. komornik Jakub (Jakusz) z Boduszowa był także szlachcicem; na stanowiska komorników, czyli zastępców urzędników zasiadających w sądzie ziemskim (np. sędziego i podsędka), była powoływana wyłącznie szlachta⁴⁸. W skład grupy pierwszej wchodzi zarówno dygnitarze, jak i osoby nie piastujące urzędów. Między obu grupami świadków nie było więc ani różnic stanowych, ani różnic wynikających ze sprawowania urzędów. Istnieje tylko jedna możliwość wytłumaczenia podziału świadków, a mianowicie że do pierwszej grupy zaliczeni zostali rycerze pasowani, a do drugiej szlachcice nie posiadający pasa rycerskiego. Z dokumentów tych wynika jeszcze wniosek, że sam przymiotnik *strenuus* w polskich źródłach pozaśląskich ma takie samo znaczenie, jak wyrażenie *strenuus miles*. Tylko niektórzy świadkowie noszą tytuł *strenuus* także w dokumencie sądu ziemskiego krakowskiego z 1393 r. — *presentibus his testibus strenuo viro domino Clemente de Kunow, strenuo viro domino Petro de Nieprzasna, strenuo viro domino Petro de Zarczymowicze, Msczyuo de Kozlow, et camerariis nostris Zbigneo de Myronice, Przeczslao de Opatkowice et aliis*⁴⁹. Każdy *strenuus vir* ma tu tytuł *dominus*, którego pozbawieni są pozostali świadkowie. Oczywiście także ci ostatni jako szlachta mogli być nazywani panami, ale w wielu wzmiankach śląskich i pozaśląskich tytuł ten noszą tylko rycerze pasowani⁵⁰.

W wielu dokumentach z XIV i XV w. niektóre osoby określone są jako *strenui*, a inne jako *nobiles*. W dyplomie Kazimierza Wielkiego z 1348 r. wzmiankowany jest *strenuus miles dominus Jarandus capitaneus noster Syradiensis*. Źródło to wymienia także *nobiles viros Nicolaum subagazonem Lanciensem et Trojanum fratres germanos filios quondam Pauli Caude palatini Lanciensis*⁵¹. Starosta sieradzki Jarand określony jest w aktach procesu polsko-krzyżackiego z 1339 r. jako *dominus Girandus capitaneus Siradiensis, miles*⁵². Termin *miles* w tym przekazie źródłowym oznacza rycerza pasowanego⁵³. Bracia Mikołaj i Trojan nie mają tytułu *strenuus*, mimo że byli synami wojewody, a Mikołaj piastował urząd podkoniego łęczyckiego. Z dokumentu z 1348 r. wynika, że ani możnowładcze pochodzenie, ani sprawowanie urzędów nie dawały prawa do tego predykatu. Należy też podkreślić, że tylko *strenuus miles* ma w tym dyplomie tytuł *dominus*, tak samo jak w cytowanej wyżej wzmiance z 1393 r. Wyraźny podział na *strenui* i *nobiles* spotykamy w dokumencie sądu ziemskiego sanockiego z 1424 r.: *presentibus his testibus strenuo Marcissio de Rogi vexillifero Cracoviensi, strenuo Mathiasch de Boyska, strenuo Nicolao de Wysnicza, nobili Przeczslao de Wsdow, nobili Stiborio de Vrocanka, nobili Petro Sanoczki, nobili Paulo Lissowsky, nobili Sigismundo de Srogow, nobili Pelka de Iurgowicze*⁵⁴.

Z tytułem *strenuus miles* występują w źródłach także książęta. W 1375 r. książę dobrzyński Kazimierz nadał przywilej dla biskupstwa płockiego *presentibus strenuis militibus videlicet magnifico et glorioso*

⁴⁸ J. Ra fac z, *Dawny proces polski*, Warszawa 1925, s. 71.

⁴⁹ Dok. s. krak., nr 61.

⁵⁰ Por. A. Bogucki, *Termin miles*, s. 247 n., 255 n.

⁵¹ KDWlkp. t. II, nr 1273.

⁵² *Lites* (wyd. 2), t. I, s. 215.

⁵³ J. Bieniak, *Milites*, s. 506; A. Bogucki, *Termin miles*, s. 255 n.

⁵⁴ AGZ t. XI, nr 88. Również w licznych innych zapiskach sądowych jedna osoba ma tytuł *strenuus*, a inna *nobilis*. Por. np. Dok. s. krak., nr 10 (1372 r.), nr 37, 103, 164, 175; Ks. Brzes., nr 146, 1087, 1264, 1369, 1603, 2176, 2204, 2419, 2552 itd.

*principe domino Semouitho duce Mazouie et domino Plocensi, socero nostro carissimo*⁵⁵. Wyrażenie *strenuus miles* jako tytuł panującego może oznaczać tylko rycerza pasowanego.

Listy świadków w niektórych dokumentach są poprzedzone przez dwa lub więcej predykatów w liczbie mnogiej, jak np. w dyplomie księcia mazowieckiego Siemowita IV z 1397 r.: *presentibus strenuis et nobilibus viris dominis*⁵⁶. Sens tego sformułowania nie jest jasny; nie wiemy bowiem, czy każdy ze świadków określony jest jako *strenuus* i *nobilis*, czy też niektórzy świadkowie mają tytuł *strenuus*, a inni *nobilis*. Nie ma natomiast wątpliwości, kogo dotyczy poszczególne predykaty w zapisce z 1450 r.: *magnificus, generosi, et honorabilis domini Bogussius de Opporow palatinus Wladislaviensis, Iohannes de Coszelec castellanus et Nicolaus de Sleszyno vexillifer Bidgostienses et Martinus notarius ducatus Litphanie*⁵⁷. Tylko wyraz *generosus* występuje tu w liczbie mnogiej, a *magnificus* i *honorabilis* w liczbie pojedynczej. *Magnificus* więc to wojewoda inowrocławski, *generosi* to kasztelan bydgoski i chorąży bydgoski, a duchowny tytuł *honorabilis* ma notariusz Marcin.

W podobnych kontekstach występuje też przymiotnik *strenuus*. Z zapiski sądowej pyzdrowskiej z 1418 r. dowiadujemy się, że kasztelan poznański Mościc *strenuo et nobilibus Petrassio, Johanne, Alberto et Nicolao germanis de Bnyn inter Curnik et Bnyn conventum alias opole statuerunt*⁵⁸. Tytuł *strenuus* występuje tu w liczbie pojedynczej, przysługiwał on więc wtedy niewątpliwie tylko wymienionemu na pierwszym miejscu Pietraszowi (Piotrowi) Bnińskiemu, późniejszemu kasztelanowi gnieźnieńskiemu (1428—1448). Piotr był zapewne najstarszy z czterech braci; w dalszych zdaniach zapiski wymieniane jest tylko jego imię (*dominus Petrassius cum fratribus*). Nosi on tytuł *strenuus* także w kilku późniejszych wzmiankach⁵⁹. Pozostali bracia określani są zbiorowo predykatem w liczbie mnogiej (*nobilibus*). Drugi z nich, Jan, późniejszy miecznik poznański (1428—1440), ma tytuł *strenuus* od 1421 r.⁶⁰ Także w innych wzmiankach tylko jeden spośród kilku braci nosi tytuł *strenuus*. Zapiska sądowa krakowska z 1466 r. wymienia *strenuum et generosos Petrum, Dobeslaum, Stanislaum, Crzeslaum, Johannem et Nicolaum, fratres indivisos de Goszyce*; ich ojcem był *magnificus olim Crzeslaus castellanus Lublinensis*⁶¹. W zapisce tegoż sądu z 1473 r. wymienieni są *strenuus et generosi Marcus, Ratholdus, Johannes et Georgius, fratres germani de Skrzydlina heredes*⁶². We wzmiankach z 1466 i 1473 r. bracia nie mający prawa do tytułu *strenuus* określani są jako *generosi*. Według zapiski sądowej poznańskiej z 1424 r. Mikołaj ze Splawia *debet testes nominare erga strenuum et nobilem dominos Andream de Bloszeyewo et Dobrogostium de Schymankowo*⁶³. W tym zdaniu oba predykaty występują w liczbie pojedynczej, gdyż każdy z nich dotyczy jednej osoby. Tytuł *strenuus* ma tu Andrzej Błożejewski, który nosi

⁵⁵ KDMaz. Lub., nr 93.

⁵⁶ Tamże, nr 128.

⁵⁷ Acta cap. t. II, nr 1240.

⁵⁸ WRS t. II, nr 562.

⁵⁹ Tamże, nr 959, 1012, 1109; WRS t. III, nr 1204a.

⁶⁰ WRS t. III, nr 1204a.

⁶¹ SPPP t. II, nr 3833.

⁶² Tamże, nr 4101.

⁶³ WRS t. I, nr 1170.

go w wielu wzmiankach od 1419 r.⁶⁴. Zapiska sądowa kaliska z 1428 r. mówi o procesie dziekana gnieźnieńskiego *erga venerabilem et strenuum ac nobilem dominos Mathiam Drya de Modliszewo, Stiborium et Albertum de Labiszino*⁶⁵. W 1432 r. sąd ziemski w Poznaniu polecił Przedpełkowi z Daszewa złożyć przysięgę *erga strenuum et nobilem Mathiam de Trczel et Bodzantham de Nevers*⁶⁶. Maciej Trzielski wymieniony jest kilkakrotnie z tytułem *strenuus* (od 1425 r.)⁶⁷.

Dokument księcia mazowieckiego Bolesława IV z 1432 r. został wystawiony *presentibus venerabili, strenuo et nobilibus viris Nicolao decretorum doctore, Pomstiborio vexillifero Varschoviensi, Zemak Czechonouiensi, Johanne Lomzensi, Slauek iudicibus, Michaela de Zijemijanczicze, Nicolao Nagorka et Stanislao de Mniejewo vicethesaurario aliisque*⁶⁸. W dyplomie tym tytuł *strenuus* ma tylko Pomścibor, chorąży warszawski, natomiast sędziowie, podskarbi i osoby bez urzędu określani są jako *nobiles*. Drugi spośród świadków świeckich, Ziemak sędzieja ciechanowski, wymieniany jest często w zapiskach sądowych zakroczymskich z lat 1434—1437, zawsze bez predykatu *strenuus*⁶⁹. W zapisce z 1434 r. występuje *strenuus dominus Paulus de Nosztilsko cum nobili domino Zemak iudice czechonoviensi*⁷⁰. Paweł z Nasielska w 12 zapiskach zakroczymskich ma tytuł *strenuus*⁷¹. W 1435 r. przed sądem ziemskim zakroczymskim rozpatrywana była sprawa *inter strenuum et nobilem viros dominos Stromilonem de Sgerz et Wernerium dapiferum vischegradensem*⁷². Obaj szlachcice są wielokrotnie wymieniani w zapiskach zakroczymskich z lat 1434—1437: Jerzy Stromiło ze Zgierza często z tytułem *strenuus*, ale zawsze bez urzędu⁷³, natomiast Werner stolnik wyszogrodzki zawsze bez tytułu *strenuus*⁷⁴. Na podstawie tych zapisek można stwierdzić, że Paweł z Nasielska i Jerzy Stromiło mieli prawo do predykatu *strenuus*, natomiast sędzieja Ziemak i stolnik Werner prawa tego nie mieli. Dokument królowej Zofii z 1441 r. wymienia *magnificum ac strenuum necnon generosum ac nobilem Petrum de Smolicze castellanum et capitaneum Sanoczensem, Nicolaum de Panchow capitaneum Sandeczensem*⁷⁵.

W tej wzmiance każda osoba ma po dwa predykaty: kasztelan i starosta sanocki Piotr — *magnificus* i *strenuus*, a starosta sądecki Mikołaj — *generosus* i *nobilis*.

Dochodzimy więc do wniosku, że predykat *strenuus* przysługiwał tylko niektórym dorosłym szlachcicom. Należy teraz zbadać, czy prawo do tego tytułu miała większość, czy też tylko mniejszość szlachty. W poniższym wykazie wymieniam imiona i urzędy osób z tytułem *strenuus*, wzmiankowanych w księgach sądów ziemskich dwóch województw Kró-

⁶⁴ WRS t. II, nr 599, 638, 733, 736, 738, 740, 743, 751, 777, 803, 804, 867, 1017, 1070.

⁶⁵ WRS t. IV, nr 725.

⁶⁶ WRS t. I, nr 1407.

⁶⁷ Tamże, nr 1205, 1407, 1534; WRS t. IV, nr 718, 720.

⁶⁸ KDMaz. Lub., nr 170.

⁶⁹ Ks. Zakr. II, nr 182, 196, 319, 357, 2027, 2096, 2601, 2742, 2928 itd.

⁷⁰ Tamże, nr 276.

⁷¹ Tamże, nr 152, 156, 276, 319, 568, 570, 967, 1065, 1297, 1319, 1662, 2322.

⁷² Tamże, nr 1217.

⁷³ Tamże, nr 216, 291, 902, 929, 1035, 1091, 1217, 1218, 1229, 1233, 1274, 1320, 1369, 2004, 2279, 2465, 2915, 2935.

⁷⁴ Tamże, nr 168, 216, 236, 291, 1035, 1151, 1163, 1171, 1217, 1320, 2306, 2465, 2594, 2601, 2736.

⁷⁵ ZDMłp. t. II, nr 576.

lestwa Polskiego (łęczyckiego i brzesko-kujawskiego) oraz dwóch ziem mazowieckich (czerskiej i zakroczymskiej) z końca XIV w. i pierwszej połowy XV w. Przy każdym imieniu podaję liczbę wzmianek z tytułem *strenuus*. Literą L (za liczbą wzmianek) oznaczam te osoby, które są wymienione tylko na trzecim lub dalszym miejscu listy świadków (arbitrów itp.), poprzedzonej wyrazem *strenui*. Ich przynależność do kategorii *strenui* nie jest zupełnie pewna.

W księgach sądowych lęczyckich z lat 1385—1419, zawierających 13 129 zapisek, tytuł *strenuus* nosi 8 osób. Znaczna większość tych zapisek pochodzi z końca XIV w.; tytuł *strenuus* występuje tylko w latach 1385—1400.

1. Boksa kasztelan łukowski — 2 wzmianki (Ks. Łęcz. I, nr 4123 a; Ks. Łęcz. II, nr 5538).
2. Jan wojewoda lęczycki — 5 (Ks. Łęcz. I, nr 1332, 1377, 1937, 3870; Ks. Łęcz. II, nr 5282).
3. Jan kasztelan lęczycki — 2 (Ks. Łęcz. I, nr 1579, 1937).
4. Jan starosta lęczycki — 4 (Ks. Łęcz. I, nr 4761, 4797; Ks. Łęcz. II, nr 6427, 6463).
5. Jan starosta sieradzki — 1 (Ks. Łęcz. I, nr 32).
6. Jan podkoni lęczycki — 1 (Ks. Łęcz. I, nr 125).
7. Strasz starosta lęczycki — 3 (Ks. Łęcz. I, nr 2023, 2035, 3037).
8. Włodzimierz sędzia lęczycki — 2 (Ks. Łęcz. I, s. 54 i nr 2035).

W księgach sądowych brzesko-kujawskich z lat 1418—1424, zawierających 4027 zapisek, tytuł *strenuus* noszą 34 osoby, w tym 12 urzędników województwa brzeskiego, 13 urzędników innych województw i 9 szlachciców nie piastujących urzędów.

Urzednicy brzescy

1. Andrzej podkomorzy — 1 L (nr 3746).
2. Andrzej z Brochocic starosta — 3 (nr 1516, 2250, 3746).
3. Andrzej z Brzezia podsędek — 3 L (nr 246, 2176, 2514).
4. Andrzej z Lubrańca sędzia — 5 (nr 241, 242, 1516, 2514, 2524).
5. Donin podkomorzy — 2 (nr 2514, 2522).
6. Jarand z Kłobi kasztelan brzeski — 6 (nr 246, 256, 2176, 2419, 3031, 3385).
7. Krystyn ze Smolska kasztelan kruszewicki — 13 (nr 246, 256, 1575, 1603, 1725, 2212, 2324, 2443, 2445, 2475, 2506, 2514, 2960).
8. Maciej z Łabiszyna wojewoda — 6 (nr 246, 256, 1264, 1516, 2176, 2514).
9. Mikołaj kasztelan kowalski — 1 (nr 243).
10. Mikołaj z Siewierska łowczy — 1 L (nr 2443).
11. Stanisław Boniewski stolnik — 1 (nr 2443).
12. Wojśław z Chrostowa podstoli — 7 (nr 146, 256, 1369, 1907, 2525, 2709, 2882).

Urzednicy innych wojewodztw

13. Adam kasztelan dobrzyński — 1 L (nr 246).
14. Jakub z Koniecpola wojewoda sieradzki — 1 (nr 3746).
15. Jan z Łąkoszyna kasztelan lęczycki — 1 (nr 1603).
16. Jan ze Szczekocin kasztelan lubelski — 1 (nr 3746).
17. Jartusz z Kościelca wojewoda inowrocławski — 2 (nr 246, 2514).
18. Jarand Grabski chorąży inowrocławski — 4 (nr 2430, 2443, 2885, 3746).
19. Jasiek podczaszy lęczycki — 1 (nr 607).
20. Markusz podkomorzy gostyński — 1 (nr 3828).

21. Materna podczaszy inowrocławski — 1 (nr 1792).
22. Mikołaj Kiełbasa podczaszy poznański — 4 (nr 260, 384, 2364, 2457).
23. Mikołaj z Oporowa wojewoda łęczycki — 3 (nr 1005, 1008, 1087).
24. Stanisław podłowczy łęczycki — 1 (nr 303).
25. Wojciech kasztelan słoński — 2 (nr 2176, 3359).

Szlachta bez urzędu

26. Fałek z Przywieczerzyna — 1 L (nr 1603).
27. Grzymała — 1 (nr 384).
28. Jan Grabski — 7 (nr 245, 1576, 2430, 2914, 2969, 3240, 3742).
29. Marcin Dębski — 1 (nr 256).
30. Piotr z Borzysławic — 1 (nr 1603).
31. Przybysław z Krzywosądz — 1 (nr 2667).
32. Skarbek z Borucina — 3 (nr 2204, 2212, 2495).
33. Ścibor z Szarleja — 3 (nr 287, 508, 2203).
34. Wojsław Kotka — 1 L (nr 2443).

W księdze ziemi czerskiej z lat 1404—1425, zawierającej 2088 zapisek, z tytułem *strenuus* występuje 12 osób, w tym 7 urzędników.

1. Dzierśław ze Skurowa rządcą (procurator) czerski — 1 (nr 178).
2. Maciej Gnat z Lipia sędzia czerski — 3 (nr 1190, 1313, 1344).
3. Magero — 1 (nr 1884).
4. Mikołaj Powała z Taczewa — 3 (nr 1089, 1099, 1627).
5. Pakosz z Tarnowa stolnik czerski — 1 (nr 731).
6. Pełka z Wrońsk — 1 (nr 449).
7. Piotr Pilik wojewoda mazowiecki — 1 (nr 1190).
8. Sławiec z Boglewic kasztelan czerski — 10 (nr 722, 726, 840, 899, 1091, 1242, 1644, 1655, 1848, 1872).
9. Stanisław Pabirowski — 1 L (nr 1469).
10. Wigand z Powsina chorąży czerski — 12 (nr 1031, 1035, 1084, 1371, 1466, 1491, 1509, 1538, 1597, 1704, 1806, 1820).
11. Wojciech z Chabdzina — 3 (nr 285, 376, 599).
12. Wszebor podkomorzy czerski — 1 (nr 178).

W księgach ziemskich zakroczymskich z lat 1423—1427 i 1434—1437, zawierających razem 5958 zapisek, predykat *strenuus* ma 20 osób, w tym 10 urzędników.

1. Adam ze Skaszewa — 1 (Ks. Zakr. II, nr 859).
2. Dzierśław chorąży zakroczymski — 1 (Ks. Zakr. II, nr 2361).
3. Dobiesław z Kryska — 1 (Ks. Zakr. I, nr 2558).
4. Dobrogost z Nowego Dworu kasztelan warszawski — 8 (Ks. Zakr. I, nr 2032, 2102, 2240; Ks. Zakr. II, nr 756, 761, 2201, 2206, 2362).
5. Jakub kasztelan ciechanowski — 2 (Ks. Zakr. I, nr 2381, 2766).
6. Jan wojewoda mazowiecki — 1 (Ks. Zakr. II, nr 2203).
7. Jan z Kuchar chorąży ciechanowski — 13 (Ks. Zakr. I, nr 891, 1498, 2227, 2445, 2464, 2736, 2737, 2859, 2871; Ks. Zakr. II, nr 15, 916, 918, 1315).
8. Jan z Przybujewa — 2 (Ks. Zakr. I, nr 1844, 2563).
9. Jan ze Strzegocina podkomorzy wyszogrodzki — 4 (Ks. Zakr. I, nr 1385, 2216, 2467, 2489).
10. Jan Rogala z Węgrzynowa — 2 (Ks. Zakr. I, nr 2658; Ks. Zakr. II, nr 288).
11. Jerzy Stromiło ze Zgierza — 18 (zob. przyp. 73).

12. Maciej z Kostnina — 1 (Ks. Zakr. II, nr 275).
13. Mikołaj z Chocieszewa — 3 (Ks. Zakr. I, nr 2368; Ks. Zakr. II, nr 1701, 1915).
14. Mikołaj Wąż kasztelan ciechanowski — 9 (Ks. Zakr. II, nr 48, 49, 55, 104, 105, 184, 185, 877, 2203).
15. Paweł z Nasielska — 12 (zob. przyp. 71).
16. Paweł Rogala Sokołowski chorąży wyszogrodzki — 10 (Ks. Zakr. II, nr 568, 1948, 1950, 2005, 2279, 2410, 2423, 2428, 2465, 2607).
17. Pełka z Wronówsk podczasy — 2 (Ks. Zakr. II, nr 1366, 2076).
18. Sasin z Wychucza — 3 (Ks. Zakr. I, nr 2368; Ks. Zakr. II, nr 1405, 2532).
19. Stanisław podsędek wyszogrodzki — 2 (Ks. Zakr. II, nr 287, 333).
20. Scibor z Kołozębów (Zaborowa) — 9 (Ks. Zakr. II, nr 601, 772, 1218, 1279, 1343, 2200, 2308, 2333, 2808).

Powyższy wykaz potwierdza wyrażony poprzednio pogląd, że tytuł *strenuus* nie był zależny od piastowania urzędów. Z predykatem tym występują często urzędnicy, w tym także najwyżsi⁷⁶. Spotykamy jednak również osoby z tytułem *strenuus*, które nie były urzędnikami, oraz urzędników bez tego tytułu. M.in. nie sprawowali urzędów następujący szlachcice wielkopolscy, wielokrotnie wymieniani jako *strenui*: Piotr Burczek z Borzejewa (1423—1437)⁷⁷, Andrzej Błożejewski (1419—1432)⁷⁸, Maciej Trzielski (1425—1434)⁷⁹, Mikołaj Wrzesieński (1423—1438)⁸⁰. Żadnego z nich nie wymienia Antoni Gąsiorowski w wykazie urzędników wielkopolskich⁸¹. Nie mieli tytułu *strenuus* wspomniani już poprzednio urzędnicy: Mikołaj podkoni łączycy (1348 r.), Werner stolnik wyszogrodzki (1435 r.), Ziemał sędzia ciechanowski i Jan sędzia łomżyński (1432 r.), Mikołaj starosta sądecki (1441 r.)⁸².

W księgach ziemskich łączyczych, brzeskich, czerskich i zakroczymskich tylko nieliczne osoby występują z predykatem *strenuus*. Być może tytuł ten przysługiwał także innym osobom wymienionym we wspomnianych księgach. Pisarze sądowi bowiem często pomijali predykat *strenuus*. Osoby uprawnione do niego noszą w wielu wzmiankach tylko tytuł *dominus*, a niekiedy nie mają żadnego tytułu. Jan z Łąkoszyna, kasztelan łączycy, tylko w jednej zapisce brzeskiej z 1420 r. określony jest jako *strenuus dominus*, a w 16 innych zapiskach z lat 1419—1424 ma tylko tytuł *dominus*⁸³. Jan z Przybujewa występuje w dwóch za-

⁷⁶ KDPol. t. II, nr 297 (1353 r.): *strenui militis domini Moscicii palatini Gnewkouiensis*; Kalendarz krakowski, MPH t. VI, s. 653 (1366 r.): *strenuus Andreas palatinus Cracoviensis, heres de Thenczin obiit*; Dok. s. krak., nr 9 (1372 r.): *strenuo militi domino Johanni castellano Cracoviensi*; tamże, nr 112 (1404 r.): *strenuum militem dominum Johannem Liganza palatinum Lancienciensem*; ZDMip. t. VI, nr 1512 (1386 r.): *strenui militis domini Spithkonis palatini Cracoviensis, heredis de Milsteyn*; KDMip. t. IV, nr 1016 (1391 r.): *strenuo militi Iohanni de Tarnow palatino Sandomiriensi*; Leksz. t. I, nr 1993 (1395 r.): *strenuum militem dominum vogevodam*; Acta cap. t. II, nr 14 (1404 r.): *strenui militis Sandzivogii palatini Kalisiensis*; tamże, nr 951 (1419 r.): *strenuus miles dnus Sandziwogius de Ostrorog palatinus Poznaniensis et capitaneus Maioris Polonie generalis*; Ks. Pozn., nr 2457 (1405 r.): *strenuo militi domino Moscicio castellano Poznaniensi*; WRS t. V A, nr 208 (1414 r.): *strenui militis domini Janusti palatini Gneukouiensis*. Zob. także przyp. 104, 113, 120, 122.

⁷⁷ WRS t. II, nr 720, 752, 800, 809, 924, 1054, 1066, 1150.

⁷⁸ Zob. przyp. 64.

⁷⁹ WRS t. II, nr 752, 820, 897, 1018, 1020, 1030, 1078, 1170, 1176.

⁸⁰ A. Gąsiorowski, *Urzędnicy wielkopolscy 1385—1500*, Poznań 1968.

⁸¹ Zob. przyp. 51, 68, 69, 70, 72, 74, 75.

⁸² Ks. Brzes., nr 1128, 1169, 2101, 2131, 2136, 2929, 3068, 3111, 3163, 3208, 3312, 3453, 3745, 3752, 3827, 4068.

piskach zakroczymskich z 1426 r. z predykatem *strenuus*, a w 13 zapisach z lat 1424—1426 tylko z tytułem *dominus*⁸⁴. Nie każdemu szlachcicowi tytułowanemu często panem przysługiwał jednak predykat *strenuus*. Panem mógł być nazwany każdy szlachcic i zamożniejszy mieszczanin⁸⁵. Szczególnie często pisarze tytułowali panami urzędników stanu szlacheckiego, w tym także takich, którym nie przysługiwał predykat *strenuus*. Wspomniany wyżej Werner stolnik wyszogrodzki w zapisie zakroczymskiej z 1435 r. wyraźnie pozbawiony jest predykatu *strenuus*, a w kilku wcześniejszych zapiskach ma tytuł *dominus*⁸⁶.

W zapiskach sądowych pomijany był także predykat *nobilis*. Szlachcic Kraj z Krajewic w czterech zapiskach brzeskich określony jest jako *nobilis*⁸⁷, a w 32 zapiskach nie ma żadnego predykatu ani innego tytułu⁸⁸. Grzymek z Jaranowa ma w dwóch zapiskach brzeskich tytuł *dominus*⁸⁹, w dwóch innych *nobilis*⁹⁰, a w 23 wymieniony jest bez żadnego tytułu⁹¹. Mimo to predykat *nobilis* występuje znacznie częściej niż *strenuus*. Poniżej podaję liczby zapisek z obu tytułami w księgach sądowych z lat dwudziestych i trzydziestych XV w.

1. Wśród zapisek sądu ziemskiego w Poznaniu z lat 1421—1430, zawierających polskie rotę przysięgi — 221 zapisek z tytułem *nobilis*⁹² i 25 z tytułem *strenuus*⁹³.

2. W księdze sądowej brzesko-kujawskiej z lat 1421—1422 — *nobilis* w 87 zapiskach⁹⁴, *strenuus* w 20⁹⁵.

3. W opublikowanych aktach sądu kościelnego gnieźnieńskiego z lat 1420—1440 *nobilis* w 108 zapiskach⁹⁶, *strenuus* w 11⁹⁷.

4. W księdze ziemskiej zakroczymskiej z pierwszego półrocza 1434 r. — *nobilis* w 125 zapiskach⁹⁸, *strenuus* w 21⁹⁹.

Uzasadniony jest więc wniosek, że *strenui viri* stanowili niewielki procent szlachty. Ogromna większość dorosłych szlachciców z pewnością nie miała prawa do tego predykatu.

Szlachcianki występują w późniejszym średniowieczu niekiedy z predykatami innymi niż ich mężowie¹⁰⁰. Noszą one jednak również często

⁸⁴ Ks. Zakr. I, nr 179, 465, 858, 937, 1059, 1097, 1891, 2113, 2333, 2374, 2563, 2564, 2738.

⁸⁵ Por. np. Ks. Zakr. II, nr 483 (1434 r.): *Domini Jacobus preconsul et Goszk consules Zacrocziemienses*.

⁸⁶ Ks. Zakr. II, nr 168, 236, 291, 1163, 1171. Zob. przyp. 72.

⁸⁷ Ks. Brzes., nr 2242, 2547, 2867, 3974.

⁸⁸ Tamże, nr 21, 111, 131, 330, 385, 970, 1009, 1071, 1267, 1375, 1451, 1743, 1788, 1812, 2005, 2184, 2660, 2685, 2700, 2780, 2848, 2888, 2891, 2939, 2966, 3451, 3452, 3490, 3947, 4037, 4053, 4070.

⁸⁹ Tamże, nr 1423, 1424.

⁹⁰ Tamże, nr 1514, 1636.

⁹¹ Tamże, nr 637, 811, 858, 909, 922, 958, 1125, 1194, 1382, 1455, 1456, 1481, 1527, 1550, 1584, 1644, 2999, 3044, 3125, 3251, 3843, 3839, 3845.

⁹² WRS t. I, nr 1079—1379 i 1490—1528.

⁹³ Tamże, nr 1079, 1099, 1117, 1141, 1168, 1169, 1170, 1180, 1205, 1209, 1239, 1259, 1263, 1268, 1275, 1298, 1299, 1302, 1313, 1342, 1372, 1504, 1510, 1512, 1523.

⁹⁴ Ks. Brzes., nr 2060—2638.

⁹⁵ Tamże, nr 2176, 2203, 2204, 2212, 2212, 2250, 2315, 2324, 2364, 2419, 2430, 2443, 2445, 2457, 2475, 2495, 2514, 2522, 2524, 2525, 2613.

⁹⁶ Acta cap. t. II, nr 152—379.

⁹⁷ Tamże, nr 190, 203, 204, 225, 231, 260, 295, 309, 333, 341, 376.

⁹⁸ Ks. Zakr. II, nr 1—407.

⁹⁹ Tamże, nr 15, 48, 29, 49, 55, 104, 105, 152, 156, 184, 185, 216, 275, 276, 279, 280, 284, 287, 288, 291, 319, 333.

¹⁰⁰ Por. np. WRS t. I, nr 942 (1418 r.): *honestam Elisabeth consortem nobilis Vincencii de Woynowo*.

tytuły przysługujące mężczyznom (z żeńską końcówką): *magnifica*¹⁰¹, *generosa*¹⁰², *nobilis (domina)*¹⁰³. Natomiast *strenuus* był predykatem wyłącznie mężczyzn. Żony osób z tym tytułem mają z a w s z e inny predykat. Oto przykłady:

1. Mog., nr 96 (1383 r.): *nobilis domina, conthoralis strenui militis domini Nicolai dicti Penanzek, heredis de Iwanowice.*

2. Dok. s. krak., nr 84 (1400 r.): *nobilis domine Elisabeth relicte strenui militis domini Spitconis de Melsteyn palatini Cracouiensis.*

3. WRS t. II, nr 1014 (1418 r.): *honestam Katherinam strenui Pauli conthoralem de Chrzascowo heredis.*

4. WRS t. I, nr 1168 (1424 r.): *generosam Heduigim de Werzenicza uxorem strenui Thomae capitanei Naklensis.*

5. Acta cap. t. II, nr 260 (1431 r.): *generose Warschcze, relicte olim strenui Fal.*

6. WRS t. I, nr 1535 (1432 r.): *nobilem ac generosam Heduigim consortem strenui Mathie Trczelszky.*

7. Dok. s. krak., nr 178 (1434 r.): *nobilis domina Piechna consors strenui domini Adae de Thuri iudicis terra Lanciciensis, haeredissa de Kampanow.*

8. Ks. Zakr. II, nr 2201 (1436 r.): *nobilis Anne consortis strenui militis domini Dobrogostii Varschoviensis castellani.*

9. WRS, t. I, nr 1598 (1438 r.): *generose domine Katherine consorti nobilis et strenui domini Mathie Wszelsky de Czarnkowo erga generosam dominam Helenam consortem strenui domini Sigismundi Margonsky.*

10. ZDM t. II, nr 552 (1440 r.): *magnifice ac generose Katherine de Myelstin consortis magnifici ac strenui Nicolaj alias Bialucha de Mychalow olim castellani et capitanei Crac(oviensis)*¹⁰⁴.

W przeciwieństwie do innych predykatów przymiotnik *strenuus* jest często połączony z rzeczownikiem *miles*. Tytuł *strenuus miles* spotykamy w źródłach XIII, XIV i XV w.¹⁰⁵. Wyrażenia *strenuus miles N.*, *strenuus vir N.*, *strenuus dominus N.* i *strenuus N.* miały takie samo znaczenie¹⁰⁶. Jak już mówiliśmy, w polskich źródłach późniejszego średniowiecza wy-

¹⁰¹ WRS t. IV, nr 715 (1427 r.): *magnifice Margarethe* (była wojewodzina); AGZ t. XVI, nr 1456 (1481 r.): *Mfa Katherina consors mfi Henrici de Camyenyecz cstiti Sanoc.* Zob. przyp. 104.

¹⁰² Zob. przyp. 34.

¹⁰³ Por. np. WRS t. I, nr 1330, 1347, 1382, 1427, 1499 itd.; WRS t. II, nr 522, 546, 875, 1001 itd.; Ks. Brzes., nr 52, 59, 236, 2524 itd.

¹⁰⁴ Por. przyp. 76 i 101.

¹⁰⁵ Szereg przykładów z XIII i XIV w. zostało podanych wyżej; por. przyp. 37, 38, 39, 40, 42, 45, 51, 55, 76. W źródłach XV w. termin *strenuus* występuje przeważnie bez rzeczownika *miles*, ale częsta jest także forma *strenuus miles*; por. np. Ks. Pozn., nr 1848 (1404 r.), nr 2457 (1405 r.); WRS t. I, nr 839 (1411 r.); Acta cap. t. II, nr 6 (1404 r.), nr 39 (1415 r.), nr 79 (1417 r.), nr 80 (1417 r.), nr 951 (1419 r.), nr 972 (1421 r.); Zap. Sand., nr 370 (1405 r.), nr 549 (1412 r.), nr 721 (1416 r.), nr 836 (1420 r.); Ks. Zakr. II, nr 1315 (1435 r.); AGZ t. XI, nr 2526 (1448 r.), nr 3060 (1452 r.), nr 3211 (1454 r.); SPPP t. II, nr 3900 (1468 r.). Zob. przyp. 163.

¹⁰⁶ Dość często ta sama osoba wymieniona jest w jednej wzmiance z tytułem *strenuus miles*, a w innej tylko z tytułem *strenuus*. Teodoryk Miedzychodzki, chorąży poznański, ma w 1411 r. tytuł *strenuus miles*, a w 1420 i 1425 r. tylko tytuł *strenuus* (WRS t. I, nr 839, 977, 1209). Dobrogost z Nowego Dworu, kasztelan warszawski, określony jest w 1436 r. jako *strenuus miles* (Ks. Zakr. II, nr 2201), a w kilku zapiskach z lat 1426—1436 jako *strenuus* (Ks. Zakr. I, nr 2032, 2102, 2240; Ks. Zakr. II, nr 756, 761, 2206, 2362). Jan Frydrychowic Jaczymirski z Niebieszczan: nosi w kilku zapiskach sanockich z lat 1454—1456 tytuł *strenuus miles* (AGZ t. XI, nr 3213, 3307), a w kilku innych tytuł *strenuus* (tamże, nr 3210, 3211, 2601, 3617 itd.).

raz *miles* był określeniem przynależności do stanu szlacheckiego, ale w ściślejszym znaczeniu oznaczał on rycerza pasowanego. Predykat *strenuus* przysługujący tylko nielicznym osobom spośród szlachty, i to wyłącznie mężczyznom, używany także przez książąt, niezależny od piastowania urzędów, łączony często z terminem *miles*, mógł oznaczać w późniejszym średniowieczu tylko rycerza pasowanego. Wniosek ten potwierdzają polskie tłumaczenia wyrazu *strenuus*. W 1377 r. książę mazowiecki Siemowit III wraz z synami wydał statut w obecności swych dostojników: *ubi affuerunt strenui et nobiles terre eiusdem, videlicet dominus Nassutho Vysnensis, Nyemyerza Szochaczeviensis — — castellani*¹⁰⁷. Maciej z Rożana przełożył w 1450 r. te słowa w sposób następujący: „gdziesz tam bili passany i slyachathny przerzeczoney zyemye panowye, Nassutho wyscky, Nyemyerza sochaczewsky — — castellanowye”¹⁰⁸. Synonimem terminu *strenuus* jest tu „pasany” (= pasowany). Także w słowniczku z 1437 r. wyrazowi *strenuus* odpowiada „passani”¹⁰⁹.

Istniały więc różnice między znaczeniami wyrazu *strenuus* w źródłach śląskich i w polskich źródłach pozaśląskich. Na Śląsku tylko niektórzy *strenui viri* byli rycerzami pasowanymi. Natomiast w Królestwie Polskim i na Mazowszu zarówno wyrażenie *strenuus miles* jak i sam przymiotnik *strenuus* oznaczały rycerza pasowanego.

O obrzędach pasowania szlachty polskiej na rycerzy przez Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełłę dowiadujemy się ze źródeł XV w.¹¹⁰. J. Bieniak wykazał, że Kazimierz Wielki dokonał zbiorowej promocji rycerskiej na zjeździe uniejowskim w marcu 1339 r.¹¹¹. O pasowaniu rycerskim mówi zapiska sądowa sandomierska z 1398 r.: *Nuncius Thomkonis de Stanowicze penam sex marcarum contra Johannem de ibidem, quia cinctus gladio terminum disposuit*¹¹². W Spominkach o Ciołkach czytamy, że zmarły w 1396 r. *strenuus miles dominus Andreas Czolek palatinus Mazovie — — reliquit autem post se heredes Vigandum, Andream, Stanislaum et Clementem, quorum tres vitam duxerunt secularem et balteis militaribus sunt precincti*¹¹³. Długosz opowiada, że w 1462 r., w czasie wojny trzynastoletniej, *Kasimirus Rex milites, qui enixtus in huiusmodi congressu pugnauerant, honoraturus, Petrum Dunin succamerarium Sandomiriensem, capitaneum exercitus, de domo Cygnorum, Paulum Jassenski — —, Wenceslaum Nyeberski, Nicolaum Wilkanowski de domo Prawditarum, Tomkonem de domo Odrowansch, Janusium Dlugosch de domo Wyenyawa, et alios triginta decoris insignibus militaribus insigniuit*¹¹⁴.

Tytuł *strenuus* noszą m.in. osoby, o których skądinąd wiemy, że na pewno były rycerzami pasowanymi. Spośród wymienionych wyżej dowódców pasowanych przez Kazimierza Jagiellończyka w 1462 r., z predykatem *strenuus* występują: Waclaw Nieborski, późniejszy wojewoda bełzki, i Paweł Jasiński, późniejszy kasztelan sandomierski. Pierwszy z nich wzmiankowany jest w zapisce sądowej bełzkiej z 1469 r.: *strenuo*

¹⁰⁷ IMT t. I, nr 22, s. 28.

¹⁰⁸ „Archiwum Komisji Prawniczej AU” t. III, Kraków 1895, s. 307.

¹⁰⁹ W. Wisłocki, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego* t. I, Kraków 1877—1881, nr 228, s. 89.

¹¹⁰ A. Bogucki, *Termin miles*, s. 256 n.

¹¹¹ J. Bieniak, *Milites*, s. 511.

¹¹² Zap. Sand., nr 183.

¹¹³ MPH t. III, s. 269 n.

¹¹⁴ J. Długosz, *Historiae Polonicae libri XII* t. V, Kraków 1878, s. 356.

Waczeslao de Nyeborow¹¹⁵. O zasługach drugiego mówią Spominki sochaczewskie: *Anno autem domini 1462 — homines serenissimi regis Polonorum cum Prutenis campestre bellum commiserunt regis in absentia, Paulo Jasinsky milite strenuo rectore existente belli illius*¹¹⁶.

Rycerzami pasowanymi byli ci świadkowie procesu polsko-krzyżackiego z 1339 r., którzy w aktach procesu noszą tytuł *miles*¹¹⁷. Spośród nich z predykatem *strenuus* w źródłach późniejszych występują: wspomniany już wyżej Jarand starosta sieradzki¹¹⁸, Wojciech z Pakości wojewoda brzeski, Fał (Chwał) z Żychlina sędzia łęczycki i Dobięgniew z Kody podkomorzy inowrocławski¹¹⁹. Wojciech z Pakości wspomniany jest w dokumencie Kazimierza Wielkiego z 1356 r.: *strenui militis Alberti palatini Cuiavie, heredis de Pakoscz*¹²⁰. Fał został później wojewodą łęczyckim (1340—1348)¹²¹ i z tym tytułem wzmiankowany jest na liście świadków w dokumencie arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława z 1348 r.: *presentibus strenuis et nobilebus viris domino Falo palatino Lancicienssi* — —¹²². Dyplom Stanisława sędziego kujawskiego z 1357 r. wymienia *strenuum militem dominum Dobegneum de Coluda subcamerarium Wladislaviensem*¹²³. Świadkowie w dokumentach Władysława księcia opolskiego i dobrzyńskiego są na wzór śląski podzieleni na dwie grupy: rycerzy pasowanych (*militēs, ritter*) i giermków¹²⁴. Dyplom tego księcia jako wielkorządcy Rusi Czerwonej z 1374 r. został wystawiony *presentibus strenuis, nobilebus et validis viris dominicis Demetrio Regni Poloniae thesaurario, Michaele dicto Habdank militibus, Andrea Penaconis burgrabio Sanocensi, Venceslao de Orszow* — —¹²⁵. Zaliczony tu do rycerzy pasowanych podskarbi Dymitr (z Goraja) i jego brat są określani w dokumencie króla Ludwika z 1377 r. jako *strenui viri Dymitrius vicethesaurarius regni nostri predicti Polonie et Ywanus fratres germani*¹²⁶. Wśród rycerzy pasowanych (*Ritter*) wymieniony jest w dokumencie Opolczyka z 1391 r. m.in. Janusz (Hanus) z Kikoła¹²⁷, a w 1395 r. *strenuus ac nobilis vir dominus Janusius* sprzedał wieś Kikoł wielkiemu mistrzowi krzyżackiemu¹²⁸.

Niekiedy można na podstawie predykatów dość dokładnie ustalić datę pasowania danego szlachcica na rycerza. Podam kilka przykładów z Wielkopolski. Wincenty Czurydło z Bielaw występuje w kilku zapiskach sądowych poznańskich z lat 1432—1434 z predykatem *nobilis*¹²⁹, a w latach 1434—1446 jako *strenuus*¹³⁰. Zapewne został on pasowany

¹¹⁵ AGZ t. XIX, nr 1864.

¹¹⁶ MPH t. III, s. 121.

¹¹⁷ J. Bieniak, *Militēs*, s. 506 n.; A. Bogucki, *Termin miles*, s. 255 n.

¹¹⁸ Zob. przyp. 51, 52.

¹¹⁹ *Lites* (wyd. 2) t. I, s. 182, 215, 346, 357. Por. zestawienie świadków procesu z 1339 r. pochodzenia szlacheckiego w pracy J. Bieniaka, *Militēs*, s. 508—510.

¹²⁰ KDPol. t. II, nr 507.

¹²¹ J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy, ziemie łęczycka i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300—1306*, Toruń 1969, s. 102, 119, 309.

¹²² KDPol. t. I, nr 114.

¹²³ KDWlkp. t. III, nr 1366.

¹²⁴ Por. A. Bogucki, *Termin miles*, s. 256; J. Bieniak, *Militēs*, s. 504.

¹²⁵ ZDMhp. cz. IV, nr 1022.

¹²⁶ KDMhp. t. III, nr 893.

¹²⁷ KDPol. t. II, nr 542.

¹²⁸ Tamże, nr 549.

¹²⁹ WRS t. I, nr 1400, 1413, 1416, 1419, 1420, 1423, 1431, 1547, 1548.

¹³⁰ Tamże, nr 1436, 1438, 1573, 1634, 1645.

w 1434 r. Wojciech Górski wzmiankowany jest wielokrotnie w zapiskach pyzdrowskich z lat 1423—1429 jako *nobilis*¹³¹, a w latach 1429—1440 kilka razy jako *strenuus*¹³². Tytuł *nobilis* nosi on jeszcze w jednej zapisce z 1430 r.¹³³. Zapewne był on już wtedy rycerzem pasowanym, ale jako szlachcic mógł nosić także po promocji rycerskiej tytuł *nobilis*. Maciej Jarocki w kilkunastu zapiskach pyzdrowskich z lat 1416—1432 ma predykat *nobilis*¹³⁴, a w latach 1434—1440 kilkakrotnie tytułowany jest *strenuus*¹³⁵.

III

Prawdopodobnie inne znaczenie niż w cytowanych dotychczas polskich źródłach pozaśląskich (w tym także mazowieckich) ma wyraz *strenuus* w kilku zapiskach sądowych płońskich z lat 1407—1409. Występują w nich: *strenui viri, videlicet Stanislaus, Albertus et Andreas heredes de Goszczino* (1407 r.)¹³⁶; *strenui milites heredes (de) Duplice, videlicet Falantha, Gabriel, Lenardus, Andreas* (1407 r.)¹³⁷; *strenui milites Gunberth, Nicolaus et Margaretha heredes de Gora* (1408 r.)¹³⁸; *strenui milites heredes de Syki, videlicet Wislaus, Scepanus, Nicolaus, Michael* (1409 r.)¹³⁹; *strenui milites, videlicet Albertus, Sandek, Paulus, Rambis* (1409 r.)¹⁴⁰ (byli oni dziedzicami z Rębiszewa¹⁴¹); *strenui milites heredes de Recouo, videlicet Albertus, Martinus et Paulus* (1409 r.)¹⁴². Dziedzice z Goszczyna i Rębiszewa byli braćmi; być może także inne osoby z tej samej wsi pochodziły z jednej rodziny.

Niektórzy *strenui milites (viri)* z wymienionych wyżej 6 wsi występują wielokrotnie w zapiskach płońskich¹⁴³. W ogromnej większości wzmianek nie mają oni żadnego predykatu. Żaden z nich nie piastował urzędu, nikt nie nosi tytułu *dominus*. We wsiach, z których oni pochodzili, mieszkało wielu drobnych ziemian; w zapiskach płońskich wymienionych jest 22 mężczyzn-dziedziców z Góry, 12 z Goszczyna, 11 z Rakowa, 19 z Szyjek¹⁴⁴. W drugiej połowie XVI w. we wsiach tych mieszkała szlachta częstkowa i zagrodowa. W Rakowie i Goszczynie w powiecie płońskim były razem 22 gospodarstwa zagrodowe, liczące od 0,1 do 1,5 łana. W Rębiszewie, Górze i Szyjkach w tymże powiecie istniało wtedy 5 majątków szlachty częstkowej po 0,5—2 łanów oraz jedna posiadłość pięćłanowa (w Szyjkach). W Duplicach w powiecie wyszogrodzkim rejestr poborowy nie podaje imion właścicieli; stwierdza tylko,

¹³¹ WRS t. II, nr 746, 747, 783, 818, 827, 938, 939, 991, 1026.

¹³² Tamże, nr 1029, 1198, 1113, 1183.

¹³³ Tamże, nr 998.

¹³⁴ Tamże, nr 482, 533, 560, 588, 596, 830, 837, 839, 840, 844, 845, 874, 939, 1048.

¹³⁵ Tamże, nr 1101, 1159, 1186, 1249.

¹³⁶ Ks. Płoń., nr 953.

¹³⁷ Tamże, nr 977.

¹³⁸ Tamże, nr 1191.

¹³⁹ Tamże, nr 1238.

¹⁴⁰ Tamże, nr 1244.

¹⁴¹ Tamże, nr 1445, 1505, 1711.

¹⁴² Tamże, nr 1316.

¹⁴³ Zob. tamże, indeks. Paweł z Rębiszewa występuje w 37 zapiskach, Rębisz z Rębiszewa w 25, Wojciech z Rakowa w 23, Michał z Szyjek w 15, Wojciech z Goszczyna w 11.

¹⁴⁴ Zob. tamże indeks.

że wieś ta miała 4 łany¹⁴⁵. Niewątpliwie więc wymienieni wyżej dziedzice z sześciu wsi koło Płońska należeli do drobnego rycerstwa.

Pas rycerski otrzymywał szlachcic za zasługi wojenne. Świadczą o tym wzmianki w Historii Długosza. W 1345 r. Kazimierz Wielki *balteo insignivit militari* szlachciców, którzy odznaczyli się dzielnością w walce z Czechami, a wśród nich zwycięskiego dowódcę, Prandotę Gałkę z Niedźwiedzia¹⁴⁶. W 1462 r. Kazimierz Jagiellończyk wyróżnił w ten sam sposób żołnierzy za zwycięstwo nad Krzyżakami¹⁴⁷. Szanse zdobycia tego odznaczenia mieli w późniejszym średniowieczu przede wszystkim bogaci feudalowie, którzy pełnili funkcje dowódców lub walczyli jako ciężkozbrojni jeźdźcy-kopijnicy na koniach bojowych dużej wartości, na czele pocztów złożonych z konnych łuczników lub kuszników oraz sług¹⁴⁸. Dlatego też wśród rycerzy pasowanych było tak wielu dygnitarzy i urzędników ziemskich, pochodzących z możnowładztwa, a co najmniej ze średniej szlachty. Zamożnym człowiekiem był pierwszy znany rycerz pasowany spośród szlachty mazowieckiej, *miles noster cinctus Paulecz*, który za swe usługi dostał w 1298 r. trzy wsie od księcia Bolesława II¹⁴⁹.

Być może godność rycerza pasowanego otrzymywali także ubożsi wojownicy, którzy wyróżnili się w walce. Mało prawdopodobne jest jednak mniemanie, że pas rycerski posiadało po kilku członków rodzin drobnorycerskich z sześciu wsi koło Płońska. Dlatego przypuszczam, że pisarz sądowy użył w zapiskach z lat 1407—1409 wyrażen *strenui milites* i *strenui viri* nie jako tytułów rycerzy pasowanych, lecz w innym znaczeniu. Odnosi się wrażenie, że wyrażenia te są raczej określeniami przynależności do warstwy społecznej, a nie tytułami nadawanymi poszczególnym osobom. Dziedzice z Rębiszewa są określani jako *milites* także w zapisce z 1410 r. Byli oni dłużni 15 kóp groszy *nobili viro Andree heredi de Syromino*¹⁵⁰. W statutach mazowieckich z końca XIV i początku XV w. wyraz *miles* oznacza włódykę, a *nobilis* szlachcica¹⁵¹. Być może więc terminy *miles*, *strenuus miles* i *strenuus vir* w cytowanych wyżej zapiskach płońskich są określeniami przynależności do niższej warstwy rycerstwa. Sprawa ta wymaga zbadania¹⁵². Należy podkreślić, że w za-

¹⁴⁵ A. Pawiński, *Polska w XVI w.*, [w:] *Źródła dziejowe* t. XVI, Warszawa 1895, s. 97, 98, 100, 102, 104, 306.

¹⁴⁶ J. Długosz, *Historiae Polonicae libri XII* t. III, Kraków 1876, s. 217.

¹⁴⁷ Zob. przyp. 114.

¹⁴⁸ W sprawie wojskowości w Polsce późnośredniowiecznej por. Z. Kaczmarczyk, S. Weyman, *Reformy wojskowe i organizacja siły zbrojnej za Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1958, s. 48 n.

¹⁴⁹ KDMaz. Lub., nr 43. Tytuły *cinctus* i *precinctus* występują także w źródłach mazowieckich XV w.; por. J. Piętka, *Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza*, Warszawa 1975, s. 23.

¹⁵⁰ Ks. Płoń., nr 1505, 1506.

¹⁵¹ SPPP t. I, s. 286—287; IMT t. I, nr 39 (1390 r.), nr 62 (1412 r.), nr 65 (1421 r.).

¹⁵² Niektórzy historycy sądzą, że na Mazowszu mimo postanowień statutów nie został wprowadzony podział rycerstwa na szlachtę i włódyków. Pogląd taki wyrażają m.in. K. Tymieniecki, *Uwagi o stanie włódyczym*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama* t. II, Lwów 1931, s. 130, i K. Buczek, *Prawo rycerskie i powstanie stanu szlacheckiego w Polsce*, PH t. LXIX, 1978, z. 1, s. 28. W mazowieckich księgach sądowych XV w. bowiem nie ma wzmianek o włódyczej główszczyźnie i nawłazce. Nie jest jednak moim zdaniem wykluczone, że na przełomie XIV i XV w. rycerstwo mazowieckie zostało rzeczywiście podzielone na dwa stany, ale różnice prawne między nimi wkrótce zniknęły i dlatego właśnie nie znalazły odbicia w późniejszej praktyce sądowej.

piskach płońskich do 1412 r. tytułu *strenuus* nie nosi żaden z często wymienianych urzędników. Spośród osób występujących w księdze ziemskiej płońskiej z lat 1400—1417 z tym predykatem rycerzem pasowanym był prawdopodobnie tylko Mikołaj Skusza podkomorzy ciechanowski, wzmiankowany w 1413 r.¹⁵³

Jak słusznie stwierdza J. Bieniak, na ziemiach polskich w późniejszym średniowieczu dostrzec można dwa kryteria hierarchii wśród szlachty: pasowanie rycerskie i piastowanie urzędów¹⁵⁴. Przed imionami niektórych osób umieszczone są dwa predykaty, określające ich miejsce w hierarchii pasa rycerskiego i w hierarchii urzędniczej; np. *magnificus ac strenuus*¹⁵⁵, *strenuus ac generosus*, *generosus ac strenuus*¹⁵⁶. Tytuły *strenuus ac nobilis* lub *nobilis ac strenuus* mógł nosić w XIV w. i na początku XV w. nawet najwyższy dostojnik, natomiast około połowy XV w. i później oznaczają one zwykle rycerza pasowanego nie piastującego urzędów¹⁵⁷. Także przed listami świadków lub innymi wykazami osób umieszczany był wyraz *strenui* obok innych predykatów; np. *magnificis, strenisque ac nobilibus* (1412 r.)¹⁵⁸; *magnifico domino et generosis, strenuis ac nobilibus* (1440 r.)¹⁵⁹; *magnificis, strenuis et generosis* (1476 r.)¹⁶⁰; *magnificis, strenuis, generosis et nobilibus* (1479 r.)¹⁶¹. W przykładach tych występuje wyraźna gradacja predykatów. Na ich podstawie można określić rangę i zakres predykatu *strenuus* w porównaniu z tytułami *magnificus* i *nobilis* w XV w. Najbardziej zaszczytny dla szlachcica był wtedy predykat „wielmożny”, najbardziej pospolity — „szlachetny”. Rycerzy pasowanych było niewątpliwie znacznie więcej, niż „wielmożnych” dostojników, ale znacznie mniej niż „szlachetnych”. Trudno natomiast powiedzieć, czy więcej było rycerzy pasowanych, czy też „urodzonych” urzędników.

Tytuł *strenuus* występuje jeszcze w źródłach XVI w. Dokument króla Aleksandra z 1505 r. został wystawiony *presentibus ibidem magnificis, strenuis et generosis ac nobilibus* — —¹⁶². Bartosz Paprocki podaje w swym herbarzu z 1584 r. następujące napisy na nagrobkach: *generosus dominus Stanislaus Czerny de Vitowice, miles strenuus* (zmarł w 1569 r.); *Hic sepultus jacet strenuus ac generosus dominus Nicolaus Mniszek de Magna Kończyce* (zmarł w 1553 r.). W katalogu klasztoru w Szczyrzycu znalazł Paprocki zapis: *Strenuus vir Petrus de Lipie obiit anno 1520*¹⁶³.

Nie spotykamy natomiast predykatu *strenuus* w księgach sądowych z początku XVI w., chociaż osoby w nich wymienione bardzo często

¹⁵³ Ks. Płoń., nr 2096: *strenuo militi Nicolao dicto Skusza subcamerario Czechonowiensi*.

¹⁵⁴ J. Bieniak, *Milites*, s. 503 nn.

¹⁵⁵ Zob. przyp. 75 i 104.

¹⁵⁶ Por. np. ZDMłp. cz. II, nr 581 (1441 r.): *generoso ac strenuo Nicolao Stadniczki camerario supremo camerae nostrae*; AGZ t. XVI, nr 1 (1463 r.): *strs. et gsus Andreas de Senno*.

¹⁵⁷ Por. np. Dok. s. krak., nr 11 (1373 r.): *strenuo ac nobili viro domino Johanni castellano et capitaneo Cracoviensi*; SPPP t. II, nr 4186 (1476 r.): *nobilem et strenuum Stanislaum de Bobrek et Psary*.

¹⁵⁸ Zap. Sand., nr 557.

¹⁵⁹ KDTyn. t. I, nr 186.

¹⁶⁰ KDMaz. Lub., nr 234.

¹⁶¹ Acta cap. t. II, nr 653.

¹⁶² KDMK cz. I, nr 227.

¹⁶³ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Warszawa 1982, s. 204, 270, 311.

noszą tytuły *magnificus*, *generosus* i *nobilis*¹⁶⁴. W pisanych po polsku laudach sejmików województwa ruskiego z końca XVI w. występują wyłącznie trzy predykaty szlacheckie: wielmożny, urodzony i szlachetny¹⁶⁵.

Predykat *strenuus* zaczyna zanikać już w ostatnich dziesięcioleciach XV w. Zjawisko to ilustruje załączona tabela, opracowana na podstawie zapisek sądowych krakowskich i sanockich¹⁶⁶.

Zanik predykatu *strenuus* w ostatnich dekadach XV w.

| Zapiski sądowe | Okres | Liczba zapisek | | Stosunek procentowy (%) | Liczba osób z tytułem <i>strenuus</i> |
|----------------|-------------|----------------|---------------------------|-------------------------|---------------------------------------|
| | | ogółem | z tytułem <i>strenuus</i> | | |
| 1 | 2 | 3 | 4 | 4:3 | 5 |
| Krakowskie | 1441—1445 | 356 | 29 | 8,2 | 17 |
| | 1471—1475 f | 122 | 3 | 2,4 | 3 |
| | 1481—1485 | 59 | 1 | 1,6 | 1 |
| Sanockie | 1423—1425 | 188 | 25 | 13,2 | 10 |
| | 1471—1475 | 344 | 1 | 0,2 | 1 |
| | 1491—1495 | 284 | — | — | — |

Rycerze pasowani występują w ostatnich dekadach XV w. często z predykatami *generosus* i *magnificus*. Jerzy Matiaszowic Humniski, kasztelan sanocki (1463—1473), przed objęciem tego urzędu, w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XV w., wymieniany jest wielokrotnie z tytułem *strenuus*¹⁶⁷, a od 1463 r. przeważnie jako *magnificus*¹⁶⁸. Henryk Kamieniecki, kasztelan sanocki (1474—1484), wzmiankowany jest w zapiskach sanockich od 1447 r. Do 1452 r. nosi on zwykle tytuł *nobilis*¹⁶⁹, w latach 1453—1471 *generosus*¹⁷⁰, w 1473 r. *strenuus et gene-*

¹⁶⁴ Brak tytułu *strenuus* w 484 zapiskach sądu ziemskiego i grodzkiego w Sanoku z lat 1501—1506 (AGZ t. XVI, nr 2705—3188), w 172 zapiskach sądu najwyższego prawa magdeburzkiego w Sanoku z lat 1501—1553 (tamże, nr 3579—3750), w 372 zapiskach sądów kościelnych gnieźnieńskiego z lat 1500—1531 i poznańskiego z lat 1500—1535 (Acta cap. t. II, nr 732—811 i 1549—1840), w 41 zapiskach sądowych krakowskich z lat 1501—1507 (SPPP t. II, nr 4528—4568), w 160 dekrétach sądu królewskiego z lat 1507—1518 (*Decreta in iudiciis regalibus tempore Stigismundi I regis Poloniae*, wyd. M. Bobrzyński, SPPP t. VI, Kraków 1881, nr 1—160).

¹⁶⁵ AGZ t. XX, nr 1, 5, 9, 14, 17, 30, 45; AGZ t. XXIV, nr 3, 4, 10.

¹⁶⁶ SPPP t. II, nr 2894—3249 (r. 1441—1445), nr 4029—4150 (r. 1471—1475), nr 4244—4302 (r. 1481—1485); AGZ t. XI, nr 1—188 (r. 1423—1425); AGZ t. XVI, nr 790—1133 (r. 1471—1475), nr 2001—2284 (r. 1481—1495). Zapiski z tytułem *strenuus*: SPPP t. II, nr 2898, 2910, 2922, 2932, 2939, 2962, 3002, 3010, 3017, 3024, 3039, 3056, 3061, 3064, 3071, 3088, 3095, 3096, 3117, 3166, 3178, 3197, 3202, 3207, 3212, 3214, 3218, (r. 1441—1445); SPPP t. II, nr 4047, 4101, 4102 (r. 1471—1475); tamże, nr 4254 (r. 1481—1485); AGZ t. XI, nr 4, 27, 29, 32, 35, 52, 55, 63, 68, 71, 74, 88, 104, 110, 112, 119, 124, 138, 139, 150, 151, 152, 153, 160, 173 (r. 1423—1425); AGZ t. XVI, nr 944 (r. 1471—1475).

¹⁶⁷ AGZ t. XI, nr 2526, 2943, 2955, 2962, 2976, 2982, 2992, 3059, 3060, 3236, 3240, 3397, 3484 itd.

¹⁶⁸ AGZ t. XVI, nr 60, 61, 80, 158, 159, 162, 170, 174, 202, 221, 222, 223, 913 itd.

¹⁶⁹ AGZ t. XI, nr 2756, 2997, 3005, 3059.

¹⁷⁰ Tamże, nr 3128, 3129, 3145, 3152 itd.; AGZ t. XVI, nr 35, 36, 89, 119, 137, 138, 139, 140, 141, 150, 852 itd.

rosus¹⁷¹, a od 1474 r. najczęściej *magnificus*¹⁷². Piotr Czeszykowic z Rytarowiec, podczaszy sаноcki (1449—1452) i podkomorzy sаноcki (1452—1493), występuje w 1452 r. jako *strenuus*¹⁷³, a później w wielu zapiskach jako *generosus*¹⁷⁴. Andrzej z Sienna ma w 1463 r. predykaty *strenuus* i *generosus*¹⁷⁵, a w 1468 r. tylko *generosus*¹⁷⁶.

Przyczyną zanikania terminu *strenuus* w źródłach było niewątpliwie przekształcanie się w drugiej połowie XV w. szlachty-rycerstwa w szlachtę-ziemian. Zaczęła się wtedy rozwijać gospodarka folwarczna i szlachta coraz bardziej zajmowała się zarządzaniem swoich majątków. Jednocześnie wskutek rozpowszechnienia się broni palnej zmalało znaczenie jazdy rycerskiej. Pospolite ruszenie szlachty zwoływano coraz rzadziej, a podstawową siłą zbrojną państwa stały się wojska zaciężne¹⁷⁷. W tych warunkach musiała się zmniejszać liczba szlachciców pasowanych na rycerzy za waleczność. Brak zainteresowania sprawami obrony kraju u znacznej części szlachty powodował, że godność rycerza pasowanego nie była już tak wysoko ceniona jak dawniej. Zapewne dlatego predykat *strenuus* przestał być określeniem pozycji społecznej.

Pasowanie rycerskie było w Polsce stosowane dowodnie od XI do XVIII w. Pierwszymi znanymi wojami pasowanymi byli książęta Zbigniew i Bolesław Krzywousty¹⁷⁸, a jako ostatni zostali pasowani niektórzy mieszczanie z Warszawy i Krakowa w 1764 r.¹⁷⁹. Dzieje tej ceremonii można podzielić na trzy okresy. Początkowo był to obrzęd inicjacji młodych wojowników; np. Bolesław Krzywousty w chwili pasowania w 1099 r. miał zaledwie 14 lat. Nie wiemy, czy wszyscy młodzi członkowie rodzin rycerskich byli pasowani; źródła bowiem mówią przede wszystkim o promocji rycerskiej książąt. Nie spotykamy w źródłach polskich przed ostatnimi dekadami XIII w. śladów zróżnicowania rycerstwa zależnie od pasowania rycerskiego; wszyscy dorośli wojownicy-posiadacze ziemscy określani są wtedy jako *milites*.

W okresie drugim, trwającym od końca XIII w. do końca XV w., godność rycerza pasowanego nadawana jest tylko nielicznym osobom spośród szlachty, i to często dopiero w starszym wieku, tj. około trzydziestego roku życia lub jeszcze później¹⁸⁰. Niewątpliwie rycerza paso-

¹⁷¹ AGZ t. XVI, nr 944.

¹⁷² Tamże, nr 1006, 1136, 1138, 1151, 1160, 1161, 1167, 1202, 1203, 1269, 1382, 1409, 1456, 1511 itd.

¹⁷³ AGZ t. XI, s. 380.

¹⁷⁴ Tamże, nr 3072, 3287, 3288, 3308; AGZ t. XVI, nr 14, 240, 253, 276, 309, 313, 328 itd.

¹⁷⁵ Tamże, nr 1, 2; por. przyp. 156.

¹⁷⁶ Tamże, nr 436.

¹⁷⁷ J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski* t. I, Warszawa 1965, s. 466.

¹⁷⁸ A. Bogucki, *Termin miles*, s. 232.

¹⁷⁹ J. Kitowicz, *Pamiętniki czyli Historia polska*, Warszawa 1971, s. 153.

¹⁸⁰ A. Bogucki, *Termin miles*, s. 243—245, 256. Moją tezę o pasowaniu w starszym wieku zakwestionował J. Bierniak, *Milites*, s. 505, ponieważ Andrzej z Dul-ska, urodzony po 1386 r., był w 1413 r. rycerzem pasowanym (miał więc wtedy mniej niż 27 lat). Jednocześnie jednak uczony ten doszedł do wniosku, że Kazimierz Wielki w 1339 r. pasował na rycerzy m.in. kilkunastu urzędników, a wśród nich Świętosława, byłego wojewodę tczewskiego (1308 r.) i Wojciecha z Pakości, wojewodę brzeskiego (tamże, s. 508—511). Wojciech już w 1316 r. był podczaszym brzeskim; por. J. Bierniak, *Wielkopolska*, s. 70. W 1339 r. obaj wojewodowie mieli więc znacznie więcej niż 40 lat. Zapewne także pasowani w 1339 r. kasztelanowie, sędziowie i inni urzędnicy nie byli wtedy młodzieńcami. Ma rację J. Bierniak, że pas rycerski otrzymywały osoby w różnym wieku: nie ulega jednak wąt-

wanego oznacza termin *strenuus* już w dokumentach wielkopolskich z 1284 i 1289 r.¹⁸¹ W źródłach wielkopolskich i mazowieckich z końca XIII w. spotykamy bowiem także inne wzmianki świadczące o pasowaniu tylko niektórych przedstawicieli rycerstwa. W dokumencie mazowieckim z 1298 r. występuje tytuł *miles cinctus*¹⁸², a w dyplomach Przemysła II z 1292 i 1294 r. dorośli wojownicy-posiadacze ziemscy nazywani są giermkami (*tiro, armiger*)¹⁸³. Rycerzy pasowanych od giermków odróżnia Księga elbląska, napisana prawdopodobnie w końcu XIII w.¹⁸⁴. Rzadko występuje tytuł *strenuus* w dokumentach Władysława Łokietka¹⁸⁵. Potwierdza to tezę J. Bieniaka, że otoczenie tego króla nie doceniało obrzędu promocji rycerskiej¹⁸⁶. W drugiej połowie XIV w. i na początku XV w. *strenuus* jest najbardziej zaszczytnym predykatem szlacheckim; tytuł ten noszą wtedy często najwyżsi dygnitarze. Świadczy to o wysokiej randze godności rycerza pasowanego w tym okresie.

W źródłach polskich XVI w. pojawiają się nowe określenia osób pasowanych: *miles auratus* i *eques auratus (aureatus)*. Termin *eques auratus* jest odpowiednikiem wyrażenia „rycerz pasowany” w słowniku Bartłomieja z Bydgoszczy z 1532 r.¹⁸⁷ Później osoby pasowane nazywane były po polsku rycerzami (lub kawalerami) złotej ostrogi. Królowie polscy nadawali tę godność w XVI—XVIII w. zarówno szlachcie, jak i mieszczanom, i to nie tylko za dzielność w boju, lecz także za zasługi innego rodzaju; np. w 1525 r. Zygmunt I pasował na rycerza i nobilitował żydowskiego kupca i bankiera Michała Ezofowicza, „starszego” nad Żydami na Litwie. Promocja rycerska nieszlachcica nie oznaczała nobilitacji, choć niekiedy była z nią połączona. Szlachta lekceważyła tytuł rycerza złotej ostrogi, ponieważ był on dostępny dla „plebejuszów”. Wyróżnienie to przyznawane było więc najczęściej mieszczanom polskim oraz szlachcicom obcego pochodzenia; ci ostatni otrzymywali jednocześnie indygenat¹⁸⁸.

Nasuwa się pytanie, dlaczego godność tak wysoko ceniona przez szlachtę w XIV—XV w. nadawana była później przede wszystkim mieszczanom. Na Śląsku już w XIV w. spotykamy mieszczan-rycerzy pasowanych, szczególnie wśród patrycjatu wrocławskiego¹⁸⁹. Pewne ślady pasowania mieszczan na rycerzy można dostrzec także w polskich źródłach pozaśląskich XIV—XV w. W 1316 r. Paweł Gładysz wymieniony jest jako mieszczanin z Nowego Sącza¹⁹⁰, a w 1359 r. Kazimierz Wielki

pliwności, że promocja rycerska w późniejszym średniowieczu nie była już obrzędem inicjacji, tj. przyjęcia kilkunastoletniego chłopca do grona wojowników.

¹⁸¹ Zob. przyp. 37 i 38.

¹⁸² Zob. przyp. 149.

¹⁸³ KDWłkp. t. II, nr 691 i 720.

¹⁸⁴ A. Bogucki, „*Rittermeszig man*” w najstarszym zwodzie prawa polskiego, PH t. LXIX, 1978, z. 2, s. 125.

¹⁸⁵ Zob. przyp. 39.

¹⁸⁶ J. Bieniak, *Milites*, s. 513.

¹⁸⁷ *Słownik tacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszczy podług rękopisu z roku 1532*, opr. B. Erzepki, Poznań 1900, s. 36.

¹⁸⁸ Por. J. Lelewel, *Polska, dzieje i rzeczy jej* t. IV, Poznań 1856, s. 112; A. Wejnert, *Kawalerowie złotej ostrogi w Polsce do XIX w.*, Warszawa 1879, *passim*; J. Bieniarzówna, *Mieszczanstwo krakowskie XVII w.*, Kraków 1969, s. 72 n.; M. Bogucka, *Miejsce mieszczanina w społeczeństwie szlacheckim*, [w:] *Spółczeństwo staropolskie* t. I, pod red. A. Wyczańskiego, Warszawa 1976, s. 191 n.; W. Pocięcha, *Ezofowicz Michel*, PSB t. VI, s. 331 n.

¹⁸⁹ A. Bogucki, *Termin miles*, s. 249.

¹⁹⁰ KDMłp. t. II, nr 564: *Paulo Gladisio ciue de Nouo Sandecz*.

nadał Janowi Gładyszowi, podrzędczemu sądeckiemu, wieś Łosie i lasy nad Ropą ze względu na zasługi jego zmarłego ojca, *strenui militis Pauli Gladisch*¹⁹¹. Jego potomkowie, Gładyszowie ze Szymbarku herbu Gryf, należeli w XV w. do zamożnej szlachty¹⁹². W zapisce krakowskiej z 1430 tytuł *strenuus* nosi Wilhelm wójt Bochni¹⁹³. Zapewne więc promocje rycerskie mieszczan w XVI—XVIII w. były kontynuacją pasowania zasłużonych przedstawicieli tego stanu w XIV—XV w.

Амброжи Богуцки

„STRENUUS” KAK ZWANIE POLSKICH RYЦАРЕЙ, ПОСВЯЩЕННЫХ В XIII-XV ВВ

В период позднего средневековья только некоторые взрослые дворяне в странах Западной и Центральной Европы посвящались в рыцари согласно рыцарским обычаям. Лица, удостоены звания посвященного рыцаря имеют в исторических источниках звание *miles*. В польских источниках это звание употребляется не только по отношению к посвященным рыцарям, но также как определение каждого дворянина. Многозначность термина *miles* во многом затрудняет исследования явления посвящения в рыцари в Польше.

В польских источниках с конца XIII в. звание *miles* часто связано с предикатом *strenuus*. Как выражение *strenuus miles*, так и предикат *strenuus* обозначают посвященного рыцаря. Автор приводит ряд выведенных из источников аргументов в пользу этого вывода.

Особенно часто встречается предикат *strenuus* в источниках II половины XIV в. и первой половины XV в. Звание это носят тогда в частности высокие королевские должностные лица, свидетельствуя о его значении. Причиной постепенного исчезновения предиката *strenuus* в последние десятилетия XV в. являются экономические и военные перемены. Дворянство все чаще занимается управлением своими поместьями, а главной защитной силой государства становятся наемные войска. Тем самым начало уменьшаться число дворян, посвящаемых в рыцари за храбрость.

Ambroży Bogucki

„STRENUUS” EN TANT QUE TITRE DES CHEVALIERS ADOUBÉS
EN POLOGNE DES XIIIe—XVe SIÈCLES

Dans les pays de l'Europe centrale et occidentale du bas moyen âge, seuls certains nobles adultes étaient adoubés suivant les règles du code chevaleresque. Dans les sources historiques, ceux qui avaient reçu le titre de chevalier adoubé, étaient désignés avec le terme *miles*. Dans les sources polonaises, ce mot est employé non seulement pour désigner un chevalier adoubé, mais il dénomme aussi chaque membre de la noblesse. La polysémie du terme *miles* rend difficile la tâche d'étudier l'adoubement en Pologne.

Depuis la fin du XIIIe siècle, dans les sources polonaises, le terme *miles* est souvent accompagné du prédicat *strenuus*. L'expression *strenuus miles*, ainsi que le prédicat *strenuus* désignent un chevalier adoubé. A l'appui de cette thèse, l'auteur fournit plusieurs arguments, confirmés par les sources.

¹⁹¹ ZDMłp. cz. I, nr 91.

¹⁹² S. G a w ę d a, *Możnowładztwo małopolskie w XIV i pierwszej połowie XV w.*, Kraków 1966, s. 44 n.

¹⁹³ SPPP t. II, nr 2333.

Le prédicat strenuus devient particulièrement fréquent dans les sources de la deuxième moitié du XIVe et de la première moitié du XVe siècle. A cette époque-là, il était porté par les plus hauts fonctionnaires royaux, ce qui témoigne de la grande valeur qu'on lui accordait. La disparition graduelle du prédicat strenuus à la fin du XVe siècle résulte des changements économiques et militaires. La noblesse s'occupant de plus en plus de la gestion de ses biens et la défense du pays étant assurée par des troupes mercenaires, le nombre des nobles adoués pour leur vaillance devait nécessairement diminuer.